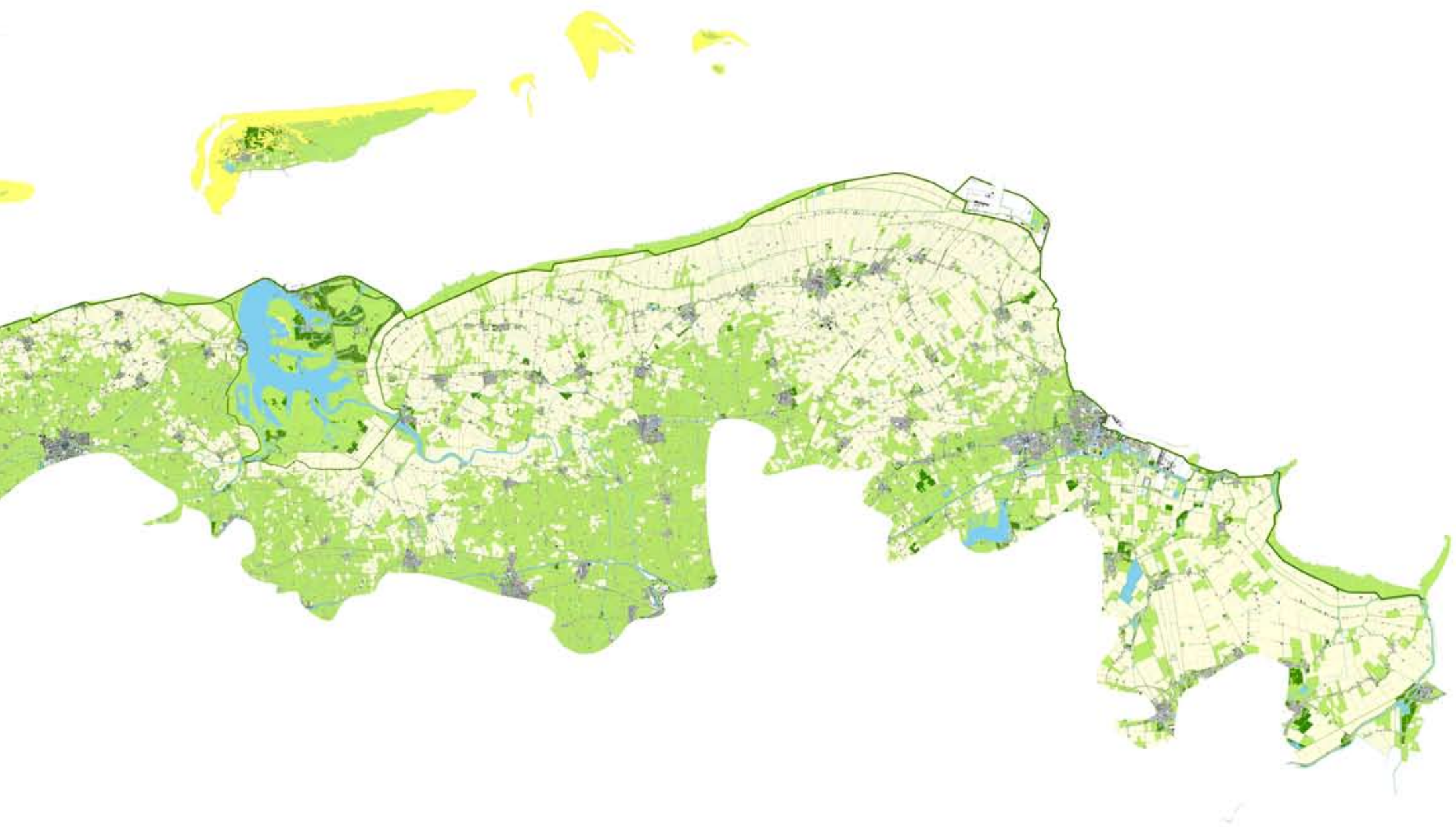

An aerial photograph of a coastal landscape in the Netherlands. The scene is dominated by a wide, flat area, likely a salt flat or a large field, with a road running through it. In the background, there is a dense forest of trees. To the right, several buildings, including a large barn or farm structure, are visible. The overall color palette is a monochromatic blue-green, giving it a serene and somewhat ethereal feel. The sky is clear and light-colored.

Waddenland aan Zee

De Nederlandse Waddenkust ontwaakt

Waddenland aan Zee

De Nederlandse Waddenkust ontwaakt

Vooraf

‘Zonder visie verschaalt de maatschappij’

(Margreeth de Boer)

Oan leech en Stêd Niks foarby

*Seeljocht ploeget lân en
De sielsferlitten lichten fan
Dizze sleine kust wize in dwaalwyn
Krekt it paad nei in griene timpelflier ûnder
In sleep op beafeart giene wolken, leauwige fûgels*

Aan schor en Stad Niks voorbij

*Zeelicht ploegt het land en
De zielsverlaten laagte van
Deze geslagen kust wijst een dwaalwind
Juist de weg naar een groene tempelvloer onder
Een stoet van wolken op bedevaart; gelovige vogels*

Tsjêbbe Hettinga

Inhoud

1. Inleiding	... 7
Intermezzo I: Ondertussen bij de bure...	... 10
2. Analyse	... 17
Intermezzo II: Eenheid in verscheidenheid, de deeltwerkingen	... 26
3. Visie	... 41
Intermezzo III: De bestemmingen uitgelicht	... 58
4. Aanbevelingen	... 65
Colofon	... 69

The background features a complex network of thin, overlapping lines in shades of blue, yellow, and white. These lines form various shapes and patterns, creating a textured, abstract effect. The overall color palette is light and airy, with the lines providing a sense of movement and structure.

(1) Inleiding

1.1 Aanleiding

De Nederlandse waddenkust vormt de grens van een bijzonder natuur- én cultuurgebied. Buitendijks is de Waddenzee één van de meest dynamische en rijkste natuurgebieden van Nederland. Binnendijks herbergt het verstilte terpen- en wierdengebied de oudste woonvormen van Noordwest Europa. Ook in een ander opzicht kent de waddenkust twee gezichten. Enerzijds vormt de waddenkust een prachtig landschap van rust, ruimte, duisternis en fraaie vergezichten, anderzijds is het een gebied met een smalle economische basis waar krimp actueel is. Toeristisch gezien vormt het in de huidige situatie vooral een anoniem doorgangsgebied richting de eilanden. Honderdduizenden mensen snellen ieder jaar door het gebied van de waddenkust richting de veerhavens, waardoor er letterlijk en figuurlijk sprake is van een gepasseerd landschap.

Kan het ook anders? Zijn er mogelijkheden om met respect voor de bestaande kwaliteiten van de vastelandskust in te spelen op actuele ontwikkelingen, waardoor de economische basis van het gebied wordt verbreed en de ruimtelijke kwaliteit op onderdelen kan worden vergroot? Want hoe je het ook wendt of keert het gebied staat aan de vooravond van grote veranderingen. De krimp in het gebied is een gegeven, waardoor extra aandacht noodzakelijk is voor de leefbaarheid van met name kleine dorpen, maar ook steden als Dokkum en Delfzijl. Een andere autonome ontwikkeling is de klimaatverandering. Door de verwachte zeespiegelstijging moet opnieuw naar de kustverdediging worden gekeken, maar zal er ook sprake zijn van een aanzienlijke verzilting van het binnendijkse gebied door zoute kwel. Wat betekent dit voor de grootschalige landbouwgebieden in het gebied van de waddenkust, zoals de Wieringermeer, het Bildt, het Hogeland en het Oldambt? Door de autonome ontwikkelingen in het gebied ontstaat er in ieder geval de nodige dynamiek in het gebied, zowel buitendijks als binnendijks. Een dynamiek die eeuwenlang zo kenmerkend was voor de waddenkust. Aan de hernieuwde dynamiek

is ook een financiële component gekoppeld. Het opnieuw bezien van de kustveiligheid bijvoorbeeld (de zogenaamde derde toetsingsronde) betekent dat er een (financiële) motor in het gebied aanwezig is die veranderingen kan aanjagen en kansen wellicht integraal kan benutten.

De aanvrager van dit majeure advies is het Regie College voor het Waddengebied (RCW). In het RCW werken rijk, provincies, gemeenten en waterschappen samen aan de uitwerking van de strategische hoofdlijnen van het Waddenzeebeleid. Het RCW doet dit onder andere door het opstellen van een Beheer- & Ontwikkelingsplan en een Maatregelenprogramma. Daarnaast heeft het RCW een coördinerende taak voor de handhaving van wet- en regelgeving en voor de afstemming van overheidsplannen en initiatieven in het waddengebied. Het advies kan volgens het RCW benut worden om richting te geven aan bestedingen van het Waddenfonds. Omzetten van inspiratie uit het advies naar de praktijk is aan de overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.

1.2 Doel

Doel van het advies 'Waddenland aan Zee' is om te komen tot een integrale visie vanuit het oogpunt van ruimtelijke kwaliteit voor de Nederlandse waddenkust als geheel: van Den Helder tot Nieuw Statenzijl. De integrale visie wordt gevoed door ontwerp onderzoek en inbreng uit het gebied zelf. Er gebeurt namelijk al veel in het gebied in de vorm van allerlei (lokale) initiatieven. De initiatieven worden veelal sectoraal ingestoken, waardoor er al snel een versnipperd beeld ontstaat. Het is de uitdaging om de grote kennis die in het gebied aanwezig is en de talloze inspirerende activiteiten die op het gebied van onder andere landschap, cultuurhistorie en toerisme/recreatie gaande zijn te gebruiken als bouwstenen voor een overkoepelende, integrale visie. Een visie die daarmee inspireert, breed gedragen wordt en daadwerkelijk een kwalitatieve bijdrage levert aan de veranderingen in het landschap van de

waddenkust. Kortom, hoe kunnen de initiatieven elkaar versterken, waardoor het geheel meer is dan de som der delen?

1.3 Afbakening plangebied

De Nederlandse waddenkust maakt deel uit van een veel omvangrijker waddenlandschap dat zich uitstrekt langs de Duitse en Deense kust. De waddenkust is in die zin een Europese kust. Het Nederlandse en Duitse deel van de Waddenzee zijn sinds 2009 aangewezen als Unesco Werelderfgoed. Om inspiratie op te doen is in de zomer van 2010 de Duitse waddenkust in Ost-Friesland uitgebreid bekeken (zie ook intermezzo 'Ondertussen bij de burens...').

In dit advies is de Nederlandse waddenkust als uitgangspunt genomen. Het plangebied bestrijkt de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen. Als zuidelijke rand is de contour van het zeeleilandschap gehanteerd. De klei, ooit gevormd door de dynamiek van de zee, vormt daarmee een logisch onderdeel van het Waddenland. Als noordelijke rand van het plangebied is de Waddenzee met eilanden genomen, waarbij in dit advies nadrukkelijk het accent ligt op de vaste wal en bijbehorende kustlijn, zonder daarbij het zicht op de eilanden uit het oog te verliezen.

1.4 Aanpak in stappen

Om tot een afgewogen advies te komen is een aantal stappen gezet:

Fase 1: Opstellen basisdocument (atlas 'Verstild getij')

Als eerste stap is een atlas van het plangebied gemaakt. De atlas 'Verstild getij' legt in prachtige kaarten de dynamiek in ruimte en tijd bloot. Door middel van een tijdslijn en themakaarten is een gedeelde oriëntatie gemaakt voor het vervolg van dit advies. Als onderdeel van de atlas is ook een eerste waardering aan het

gebied gegeven. Wat gaat er goed, wat gaat er minder goed? Hoe kunnen we de dynamiek beter benutten?

Ondersteuning: bureau veenenbos en bosch
looptijd: maart-september 2011

Fase 2: Werksessies in de regio's

Door middel van vier werksessies, in respectievelijk Ewijksluis (NH), Sexbierum (Fr), Paesens- Moddergat (Fr) en Noordpolderzijl (Gr) zijn de ideeën die leven in de regio verkend. In de werksessies is de kennis van de atlas gedeeld en was er in het middagprogramma tijd en ruimte gereserveerd om gezamenlijk op het betreffende deelgebied te schetsen. Wat is de problematiek, waar liggen de kansen, hoe kunnen we ontwikkelingen en functies ruimtelijk aan elkaar koppelen, zodat maatschappelijk en financieel draagvlak wordt gecreëerd?

Ondersteuning: bureau Noordtij, communicatie
looptijd: september-oktober 2011

Fase 3: Integraal advies

Tenslotte is in de derde fase voor elke provincie een reeks van plekken uitgewerkt door een ontwerpbureau. De uitgewerkte plekken per provincie vormen naast de voorgaande stappen de uiteindelijke input om te komen tot een integrale visie voor de Nederlandse waddenkust in zijn totaliteit. De uitwerkingen per provincie dienen tevens als illustratie van de visie.

Ondersteuning:
Noord-Holland: bureau B+B
Fryslân: buro Harro
Groningen: bureau Bosch Slabbers
looptijd: november 2011- juli 2012

1.5 Overleg

Het overleg gedurende de looptijd van dit advies is bewust zo compact mogelijk gehouden. Er wordt al genoeg gepraat in het waddengebied. Gepoogd is om aan de hand

van de stappen in het proces slagvaardig tot een breed gedragen plan te komen met een prikkelende visie. Het overleg gedurende het proces bestond uit een projectgroep met daarin vertegenwoordigers van het Atelier, de ondersteunende bureaus en een ambtenaar van het RCW. Op een tweetal momenten is een brede klankbordgroep geïnformeerd, bestaande uit vertegenwoordigers uit het gebied. De gebiedsvertegenwoordigers waren veelal ook aanwezig bij de betreffende regiobijeenkomsten in fase 2. Tenslotte is het advies gepresenteerd in de stuurgroep van het RCW in Leeuwarden.

1.6 Opbouw rapport en relatie met overige documenten

Het voor u liggende rapport vormt het generieke deel en daarmee de essentie van het advies Waddenland aan Zee. De atlas 'Verstild getij' is als afzonderlijke bijlage aan dit document toegevoegd. De deeltuitwerkingen per provincie zijn als afzonderlijke documenten te downloaden via de website van Atelier Fryslân (www.atelierfryslan.nl).

Het rapport is opgebouwd uit vier hoofdstukken, afgewisseld door drie intermezzi. Na dit inleidende hoofdstuk wordt gestart met het intermezzo 'Ondertussen bij de bureaus...' over de situatie aan de Duitse waddenkust en de opvallende verschillen met de Nederlandse situatie. Vervolgens wordt in hoofdstuk 2 de analyse van het plangebied aangescherpt. Het intermezzo 'Eenheid in diversiteit, de deeltuitwerkingen' toont de provinciale uitwerkingen als inspiratie om te komen tot een samenhangende visie. De visie in hoofdstuk 3 is opgebouwd uit een hernieuwde grondhouding over hoe je aan kunt kijken tegen het plangebied en is uitgewerkt in een drietal themalijnen die tezamen het verhaal van 'Waddenland aan Zee' vertellen. Afgesloten wordt met een reeks van aanbevelingen voor het vervolg in hoofdstuk 4. In het colofon achter in dit rapport vindt u een overzicht van de bij dit advies betrokken partijen en personen.

1.7 Status advies

Atelier Fryslân is een onafhankelijke werkplaats voor de ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit. Het Atelier brengt gevraagd en ongevraagd advies uit over ontwikkelingen op het gebied van stad en landschap. Het advies 'Waddenland aan Zee, de Nederlandse waddenkust ontwaakt' is een door het RCW aangevraagd advies. Het advies heeft betrekking op de drie Nederlandse waddenprovincies; Noord-Holland, Fryslân en Groningen.

Hoewel tot stand gekomen in nauwe samenwerking met de aanvrager en een breed samengestelde klankbordgroep is dit een onafhankelijk advies van Atelier Fryslân.

Peter de Ruyter,
landschapsarchitect, leider Atelier Fryslân

Intermezzo - I

‘Ondertussen bij de buren’

Wat valt er te leren van de buren? In Duitsland is er sprake van een sterke toeristisch-recreatieve ontwikkeling aan de waddenkust van Ost-Friesland. In Nederland gebeurt er vrijwel niets op dit vlak. Welke kansen kunnen wij eventueel benutten en wat is daarvoor nodig? Wat moet je willen en wat moet je absoluut niet willen? In bijgaand beeldessay worden in de vorm van een vergelijking de problemen en kansen geduid.

Neuharlingersiel

Norddeich

Neuharlingersiel

Nessmersiel

Nessmersiel

Waddenland aan Zee

Badcultuur in Duitsland ontoegankelijk wad in Nederland

Het water naar binnen in Duitsland de dijk als harde grens in Nederland

Veerhaven als aantrekkelijke verblijfsplek in Duitsland de boot gemist in Nederland

Kwantiteit, massa, grootschalig in Duitsland

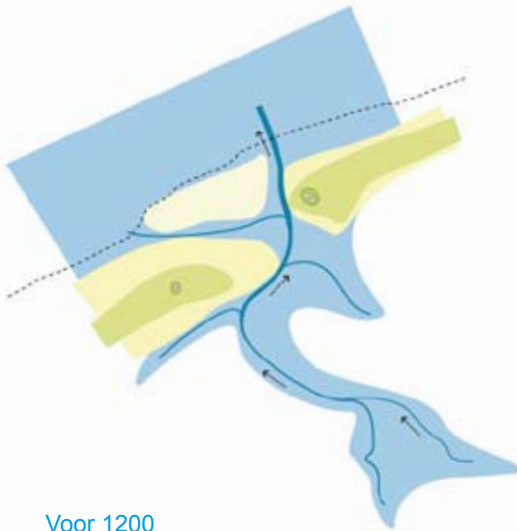
Kwaliteit, bijzonder, kleinschalig in Nederland

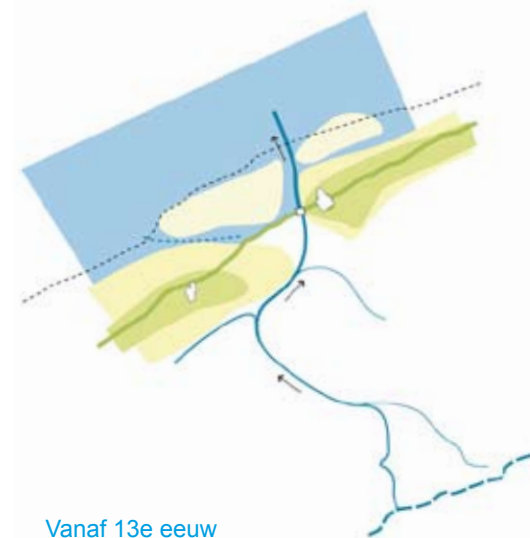

(2) Analyse

Ontwikkeling kustlijn

Voor 1200

Vanaf 13e eeuw

Gouden Eeuw

Anno 2011

BESTUUR	FRIESE VRIJHEID			
ECONOMIE				
OCCUPATIE	HANDELSSTEDEN		1234 Harlingen 1285 Leeuwarden 1289 Dokkum	1327 Appingedam 1374 Franeker
BEDIJINGEN	1000 kustlijn Oostergo	1150 kustlijn Westergo 1200 afsluiting Marnē	1360 noordelijke kustlijn Gronin	
STORMVLOEDEN	1280 Lauwerszee 1288 Zuiderzee			

Vroegmiddeleeuwse Friese handel

2.1 Verstild getij

Een belangrijke basis voor de visievorming is gelegd door het opstellen van de atlas "Verstild Getij" (Atelier Fryslân / Veenbos en Bosch landschapsarchitecten, 2011). De atlas brengt de ontwikkeling van het landschap van de waddekust in beeld en toont de samenhang en verschillen tussen de afzonderlijke delen.

De atlas is opgebouwd aan de hand van een aantal 'lagen' die tezamen een kenschets van het hele gebied geven. Naast de kaartbeelden is ook een tijdsbalk in het document opgenomen die aangeeft hoe de ontwikkeling van het gebied in de loop der eeuwen is geweest. De geschiedenis laat een aantal opvallende 'keerpunten' zien; omslagpunten in de cultuur van het Noorden.

Van dynamische kust naar harde grens

Aanvankelijk was de waddenkust onderdeel van het dynamische landschap van de Waddenzee.

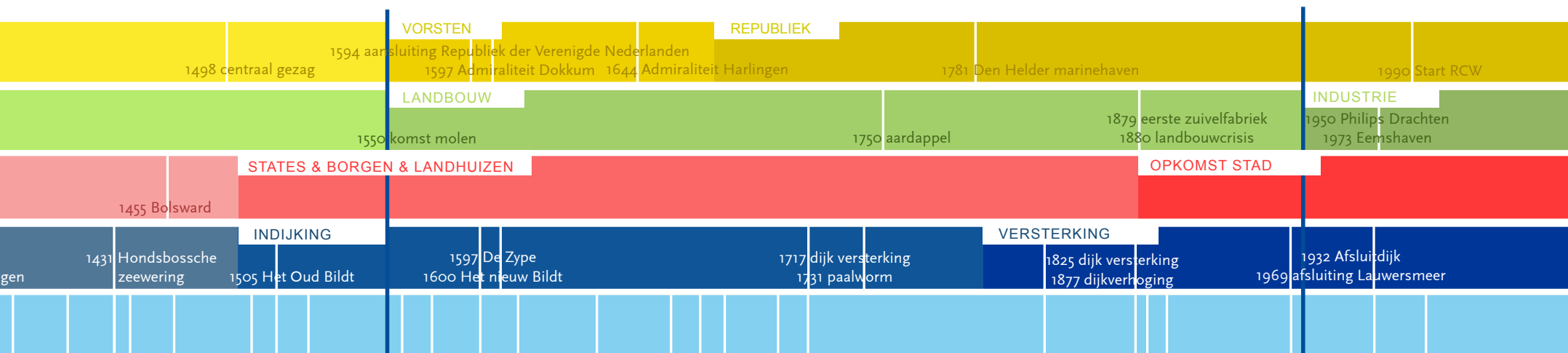
Het gebied stond onder directe invloed van

de zee met bijbehorende getijdenwerking. De bewoning vond plaats op natuurlijke verhogingen, kwelderruggen en later ook in de vorm van kunstmatige verhogingen in het landschap: de terpen (Groningen: wierde, Noord Holland: werf).

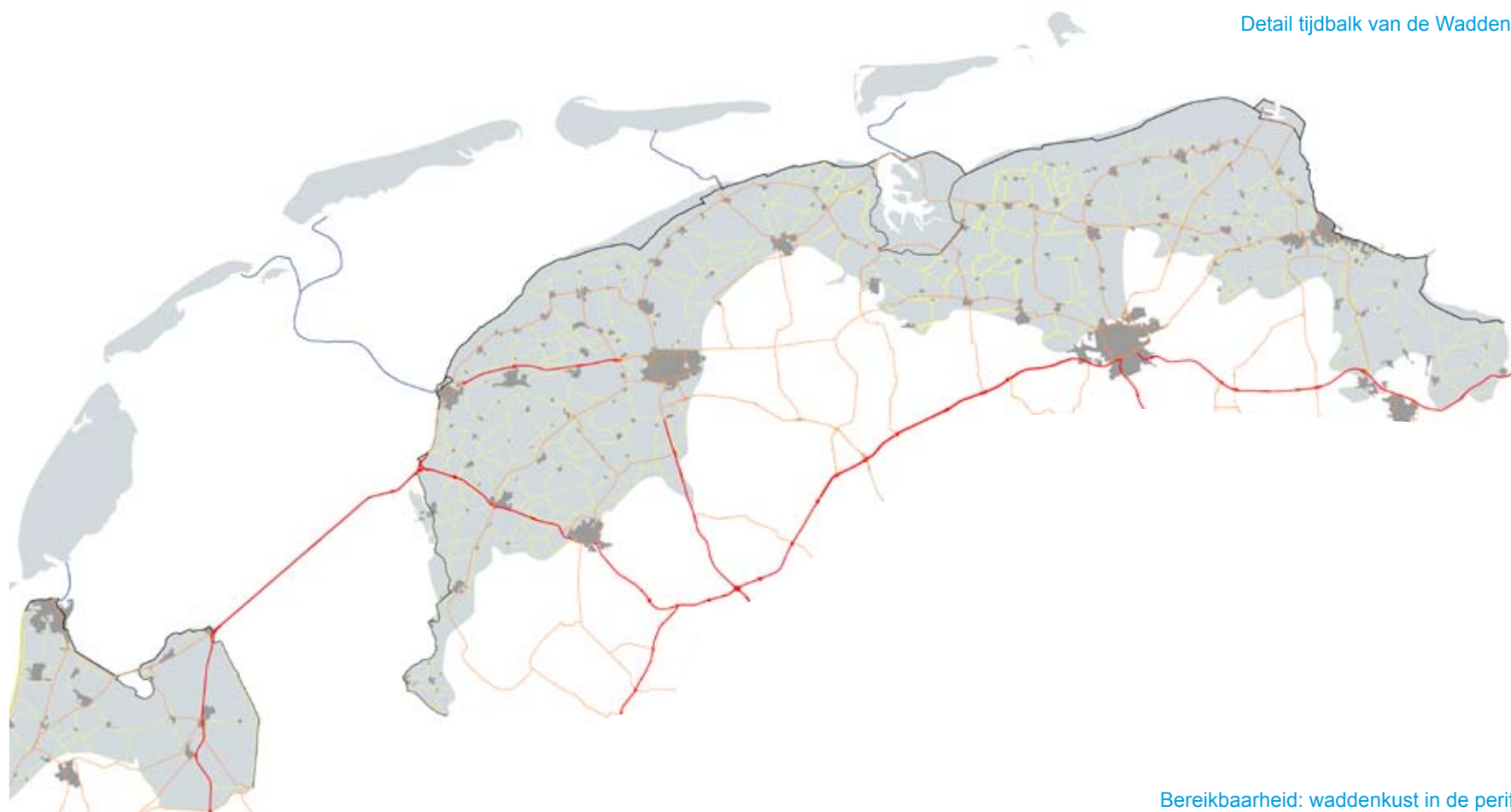
De daarop volgende bedijkingen in de middeleeuwen brengen grote veranderingen met zich mee. In de strijd tegen de zee zijn de kustbewoners altijd op zoek geweest naar nieuwe, innovatieve oplossingen. Vanaf de 10e eeuw n. Chr. werden aanvankelijk kleine stukken land beschermd met dijken (moerdijken), vervolgens werden de zeearmen en de daaraan gelegen kwelders verder ingepolderd. Momenteel rest als scheiding tussen zee en land een scherpe en harde grens in de vorm van de Deltadijk.

Van handelsmaatschappij naar agrarische regio

Aanvankelijk waren de Friezen niet alleen boer, maar ook zeevaarder en handelaar. In de vroege middeleeuwen was de waddenkust (met name het Friese Westergo) één van de dichtstbevolkte gebieden van ons land. Als

Detail tijdbalk van de Waddenkust

Bereikbaarheid: waddenkust in de periferie

gevolg van de steeds verdergaande bedijkingen werd de relatie met de zee steeds zwakker. Een goede waterhuishouding gaat een steeds belangrijkere rol spelen. Water uit het binnendijkse land wordt via voormalige krekken en sluisen (zielen of zijlen) afgevoerd naar zee. Wanneer door opslibbing van het nieuwe land dit steeds moeilijker wordt, vindt er een omkering in de stroomrichting plaats en worden nieuwe (water)wegen binnendijks gevormd om het water af te voeren. De oorspronkelijke kustplaatsen komen veelal dieper landinwaarts te liggen door de aanlandingen en aandijkingen (voorbeeld Kolhorn). De uitgebreide waterstructuur vormt van oudsher een belangrijk transportnetwerk in het zeekeilandschap van de Wadden. Het belang van de landbouw op de gronden neemt verder toe. Door betere methoden en technieken worden de opbrengsten steeds groter. De op de zee veroverde gronden blijken erg vruchtbaar te zijn. Van een open relatie met zee (handelseconomie) verschuift het primaat naar een meer naar binnen gerichte landbouweconomie.

Van centrum naar periferie

De mechanisatie in de landbouw zorgt er voor dat de bedrijven fors groter konden worden en minder arbeidsintensief werden. De schaalvergroting in de landbouw zet zich tot op de dag van vandaag door. Door de internationalisering van de economie verschuift daarnaast het zwaartepunt van onze economie zich steeds meer naar kennis en dienstverlening. In het huidige nationale ruimtelijke beleid ligt de nadruk op de economisch sterke regio's zoals de Randstad en de omgeving van Eindhoven, waar kennis, distributie en dienstverlening is geconcentreerd. De stedelijke ontwikkeling is in het waddegebied zeer beperkt gebleven. Daarbij zijn er wel verschillen per provincie. In Groningen wordt het beeld bepaald door 'stad en ommeland' met een belangrijke centrale positie van de stad Groningen. In Fryslân is er sprake van een meer verspreid patroon van kleinere steden plus Leeuwarden. Voor Noord-Holland is Den Helder de belangrijkste kern aan de waddenkust met een ligging grenzend aan de Noordzee. De doorgaande infrastructuur ligt op aanzienlijke afstand van de kust:

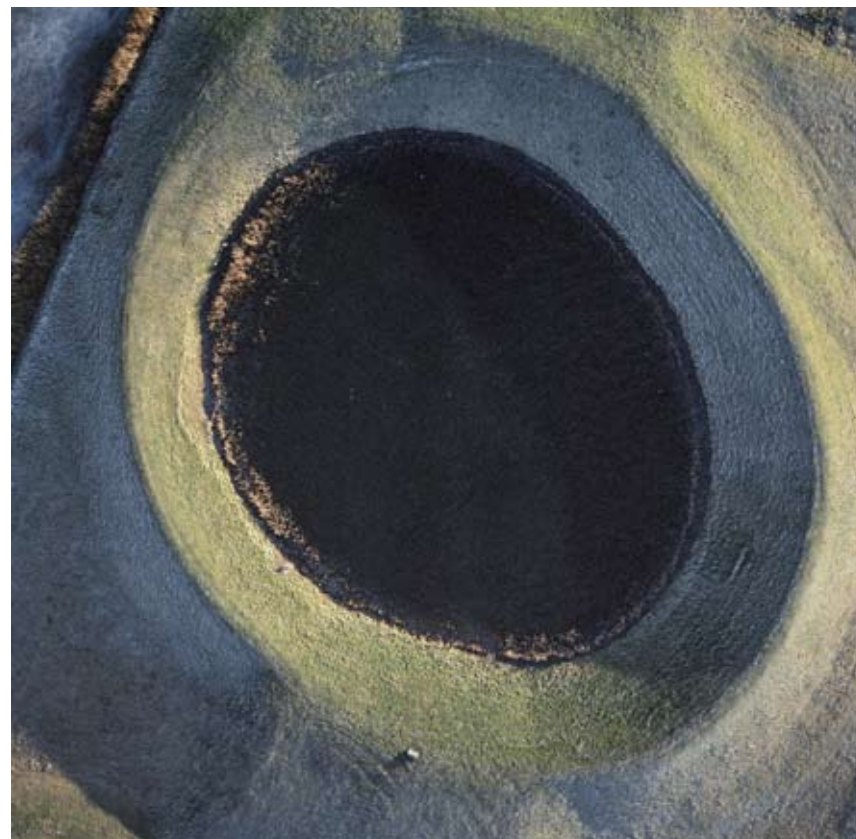
langs deze lijn (de A7) is een concentratie van economische activiteiten te zien. In vergelijking met andere delen van het land zijn de ontwikkelingen relatief beperkt. De waddenkust veranderde zo in ruim 1000 jaar van centrum naar periferie.

Waddenkust: de andere kust

Cultuurhistorische rijkdom: het terpen- en wierdenlandschap

Verbeeldingskracht: vliegerfoto van dobbe van Gerco de Ruijter

2.2 Observaties van de huidige situatie

Vergeeten kust

De waddenkust lijkt de 'vergeten' kust van Nederland. Het begrip kust wordt vooral geassocieerd met de Hollandse Noordzeekust. Waar aan de Noordzee tal van badplaatsen zijn ontwikkeld en levendigheid soms doorslaat naar schreeuwerig vertier, is de vastelandskust van de Waddenzee nagenoeg leeg en heerst de stilte en de duisternis. Nuchter, puur en noest, wars van opsmuk en opgelegd vermaak. De waddenkust, de grens tussen het vasteland en de Waddenzee, is daarmee die andere kust. Opvallend genoeg is de waddenkust qua lengte vergelijkbaar met de Noordzeekust, maar veel minder bekend en daardoor ook bij velen onbemind. Hier tref je dan ook geen duinen, zandstranden en badcultuur, maar dijken, kwelders en een rijke terpencultuur. De waddenkust is nadrukkelijk anders en kent een eigen schoonheid. Wat veel mensen zich ook niet realiseren is dat de waddenkust deel uitmaakt van een veel groter systeem dat zich uitstrekt tot aan het Deense Esbjerg: de waddenkust is onderdeel van een Europese kust met een eigen, internationale betekenis en specifiek karakter.

Grote historische rijkdom binnendijs

Het Waddenland is een rijk en gevarieerd landschap. Het is één van de oudste cultuurlandschappen van Noordwest Europa en dat is ook te zien aan de vele historische terpdorpen, recente opgravingen, dijkstructuren, waterlopen, kerken, boerderijen, haventjes, sluisen, kreken en maren. Het landschap achter de dijk weerspiegelt een eeuwenlange, steeds wisselende strijd tussen mens, land en water. Kortom een bijzonder rijk cultureel verleden, dat nog veel beter kan worden geëtaleerd.

Unieke buitendijkse natuur

Over de dijk ligt één van de meest bijzondere natuurgebieden van Nederland met een internationale betekenis. Een gebied met de zichtbare dynamiek van eb en vloed. Kenmerkend zijn de schorren en kwelders, de geulen en prielen. Het is een landschap dat door stromingen in het zeewater en de invloed van het getij voortdurend verandert. Een uniek gegeven, er zijn nog maar weinig plekken in de wereld waar de zee nog zoveel invloed heeft op het uiterlijk van haar omgeving. Die dynamische wereld vormt de vestigingsplek voor vele planten en diersoorten. De zeehond is daarvan een symbool geworden, maar de Waddenzee is ook belangrijk als een kraamkamer voor vissoorten

als schol, tong en haring en een pleisterplaats voor internationale trekvogels. Het belang van het gebied voor de natuur reikt dan ook aanzienlijk verder dan de grenzen van het gebied zelf. Niet voor niets is het waddegebied dan ook aangewezen als Unesco Werelderfgoed. De toekenning van de status van Werelderfgoed brengt ook een verantwoordelijkheid met zich mee. Een verantwoordelijkheid om het gebied zichtbaar en voelbaar te maken en daarmee de betekenis te delen. Fenomenaal en meedogenloos landschap Het Waddenland is een landschap met unieke eigen kwaliteiten. Een landschap van ruimte, rust, leegte en duisternis. Het weerspiegelt een prachtige uitgestrektheid met hoge luchten en een lage horizon; een zee aan ruimte, een gevoel van vrijheid. Maar tegelijkertijd kan het ook een ongenaakbaar, meedogenloos, rauw en verlaten landschap zijn. Een landschap waar je bent overgeleverd aan de elementen en waar beschutting of een kop koffie met appeltaart soms ver is te zoeken.

Verbeeldingskracht

Door de leegte valt je blik al snel op de lucht. De meest prachtige luchten hangen hier boven het Waddenland. Door de nabijheid van de zee -die als een spiegel werkt- is het licht in het

Gebrek aan verblijfskwaliteit bij de veerhavens

Ontoegankelijk landschap: hekken langs de dijk

Leegstand in historisch terpdorp Holwerd ...

... en nieuwe 'bedachte' historie even verderop in Esonstad

noorden intens. Het is dat bijzondere karakter wat het tot een landschap maakt dat ook letterlijk tot de verbeelding spreekt. Het heeft vele dichters, schrijvers, fotografen en schilders geïnspireerd tot mooie werken. De dichters Obe Postma, Tjêbbe Hettinga, Ede Staal, kunstenaarscollectief De Ploeg, Gerco de Ruijter, Ids Willemsma en de schrijvers Kees van Beijnum, Annie Regnerus en Frank Westerman zijn maar enkele namen die het gebied als inspiratiebron hebben gebruikt.

Dijk als harde grens

De dijk vormt een harde grens tussen land en zee. Anders dan langs de Duitse waddenkust zijn er langs het Nederlandse traject vrijwel geen relaties meer met het achterland; geen doorgaande waterstructuren die de in het achterland gelegen dorpen met de zee verbinden. De dijk is als een groene 'Berlijnse muur'. De enorme Deltadijk met een hoogte van gemiddeld 9,25 meter boven NAP en een breedte van ruim 70 meter vormt een fysieke en ruimtelijke barrière; zowel voor mens als dier. Voor de recreant vormt de dijk een moeilijk te nemen horde, maar ook in ecologische zin zijn de relaties tussen binnen- en buitendijks gebied (zoet/zout -gradiënt) in de huidige situatie zeer beperkt. De landschappen aan weerszijden van de dijk zijn uit elkaar gegroeid.

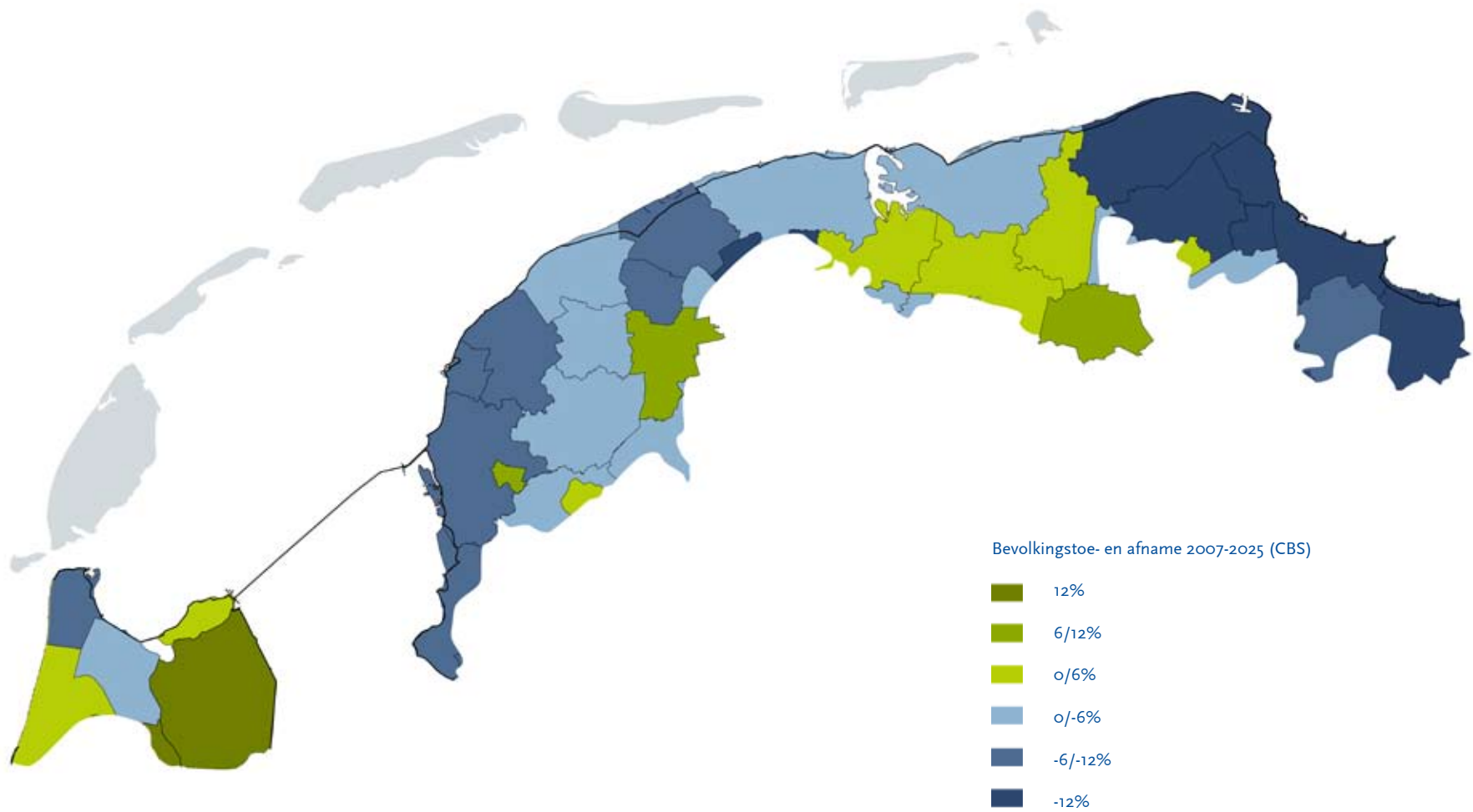
Ontoegankelijk en weinig gastvrij

Het landschap langs de kust nodigt niet uit tot bezoek of verblijf. Sterker nog, het bezoek wordt ontmoedigd. Het beeld langs de dijk in Noord-Holland, Fryslân en Groningen wordt vooral bepaald door hekken en verbodsborden. Als je er al kunt komen, want de route naar de dijk loopt veelal vlak voor het einde dood. Die ontoegankelijkheid is deels historisch te verklaren. Met name in Groningen en Fryslân bestaat de buitenste binnendijkse kustschil uit aandijkingen en aanlandingen (ingedijkte kwelders) uit de 19e en 20e eeuw. Nog steeds hebben deze vruchtbare gebieden een primaire, grootschalige landbouwfunctie met een beperkte recreatieve betekenis. De kustlijn zelf, die de schil scheidt van de zee, is de al eerder genoemde harde en hoge Deltadijk. Het buitendijkse gebied met kwelders kent sinds de jaren '80 een primaire natuurdoelstelling met tot op heden de bijbehorende restricties van betreding. Kortom, de kust is niet een plek om bij stil te kunnen staan, hoewel mensen dat misschien wel zouden willen. Het is vooral een doorgangsgedebied, een gepasseerde kust. En ook de plekken waar de passanten wel kunnen en moeten komen, zoals de veerhavens, zijn veelal niet uitnodigend. Opvallend is opnieuw het verschil tussen Duitsland en Nederland.

Daar waar de vertrekplek van de veerboot naar de eilanden in Duitsland is vormgegeven als een aangename verblijfsplek en prettige openbare ruimte, is dat in bijvoorbeeld Den Helder en Lauwersoog nauwelijks het geval.

Gebiedsvreemde plannen

De laatste decennia is er een aantal grote plannen gerealiseerd in het Waddenland. Plannen die een antwoord proberen te formuleren op de verdwenen dynamiek uit het gebied. Gepoogd is om de dynamiek, ooit een wezenskenmerk van het gebied, kunstmatig te herstellen. Verschillende initiatieven ogen verkrampd en gebiedsvreemd. Ze lijken geparachteerd in het agrarische land. De Eemshaven als een vooruitgeschoven post aan het diepe water. Het recreatiedorp Esonstad bij de ingedijkte natuur van het Lauwersmeer. De kassen bij Berlikum als een glazen stad in de polder en de woningen van de Blauwe Stad aan nieuw gegraven water. Stuk voor stuk flinke programmatische ingrepen en forse investeringen die niet altijd het gewenste resultaat hebben. Ook vanuit het oogpunt van ruimtelijke kwaliteit kun je je afvragen of dit de juiste oplossing is. Is het niet mogelijk om veel meer in te zetten op bestaande kwaliteiten voor een verdere ontwikkeling van de regio? Misschien gaat

Bevolkingsgroei / krimp

het dan niet zozeer om grootse ontwikkelingen, maar wel om kleinere ideeën die op een meer vanzelfsprekende wijze passen in het bestaande landschap. Ideeën die ook antwoorden kunnen leveren op vragen die leven in het gebied. Waarom worden 'nieuwe oude' huizen gebouwd in Esonstad, terwijl even verderop de historische kern van Holwerd leeg loopt?

Vergeefse plannen

Het gebied wordt gekenmerkt door een sterke versnippering in plannen en beleid. Het is niet zo dat er geen aandacht is voor de vastelandskust van de Wadden. Integendeel, er wordt veel gepland en bedacht, maar veel minder gerealiseerd. Daarbij hebben veel initiatieven een sterk lokaal of sectoraal karakter. Er bestaat vooralsnog weinig samenhang tussen de vaak interessante deelplannen.

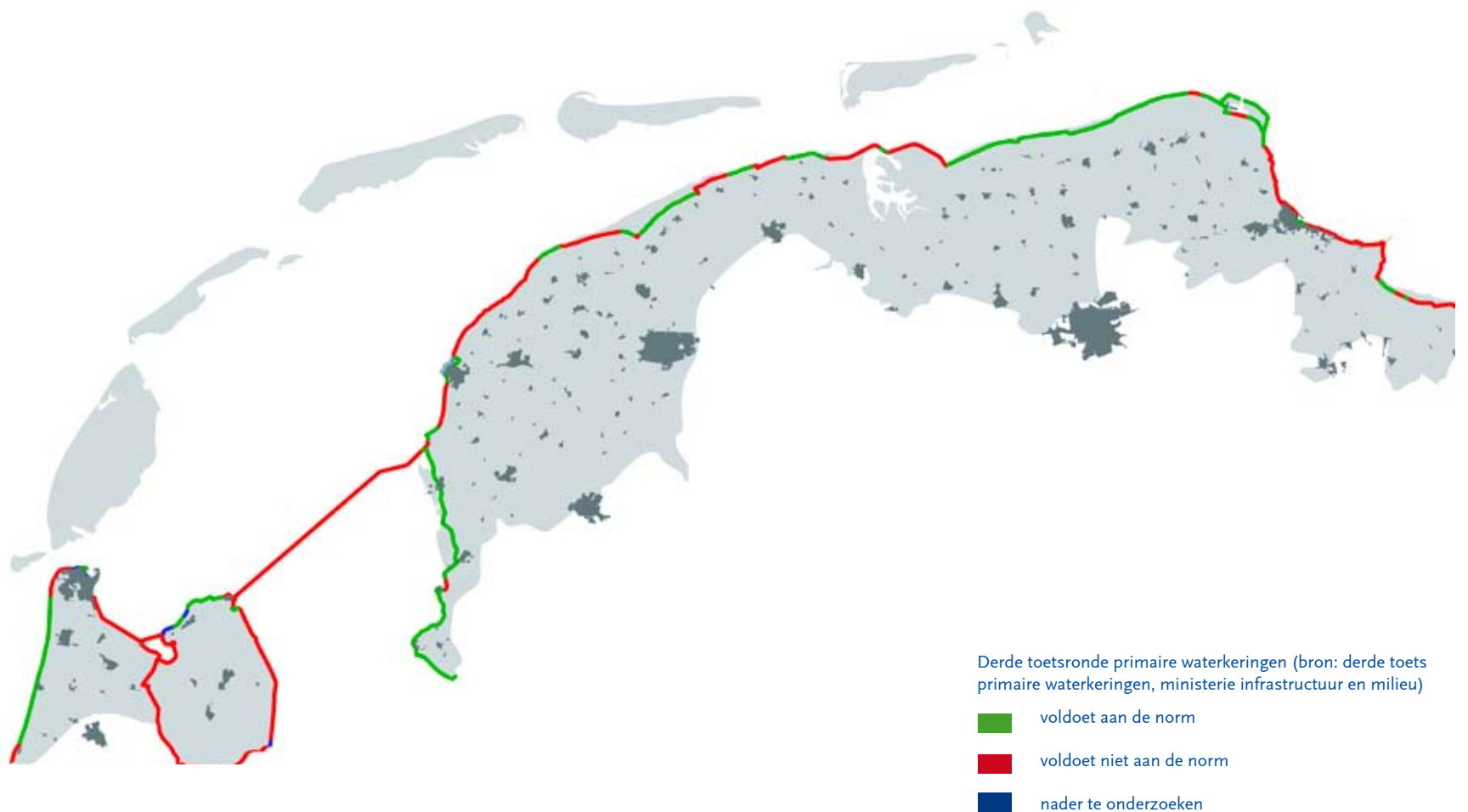
Het lijkt ook te ontbreken aan een duidelijke regie. Gesproken wordt over een 'bestuurlijke spaghetti' in het gebied; 'de grootste bedreiging voor het waddegebied is de bestuurlijke dichtheid'. De veelheid aan (deels vergeefse) plannen heeft geleid tot een soort 'waddenmoedheid': 'al die plannen halen niks uit, er gebeurt helaas toch niks'.

2.3 Opgaven

Het gebied kent een aantal belangrijke opgaven die van groot belang zijn voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van het gebied. De opgaven hebben deels een autonoom karakter, zullen hoe dan ook plaats vinden, en zijn deels actueel vanuit behoeften die leven in het gebied. Een autonome ontwikkeling is de bevolkingskrimp in het gebied, die direct invloed heeft op de leefbaarheid en de verblijfskwaliteit van dorpen en steden. Een andere autonome ontwikkeling is de klimaatverandering die zal zorgen voor een hogere zeespiegel en voor een verzilting van de kuststrook. Actueel zijn vele initiatieven op het gebied van cultuurhistorie om het toerisme en de recreatie in het gebied aantrekkelijker te maken, waarbij de recente status van de Waddenzee als Werelderfgoed veelal als aanjager geldt om een kwaliteitsslag te maken. De landbouw en de natuur kennen elk hun eigen specifieke opgaven, die soms ook raakvlakken hebben. Het keurmerk Waddengoud is een mooi voorbeeld van een 'cross-over' op het gebied van voedsel. Bij al deze opgaven lijkt het vooral noodzakelijk om te kijken hoe opgaven elkaar kunnen versterken. Kunnen krimp en klimaatverandering elkaar positief beïnvloeden?

Krimp

Het Waddenland is economisch gezien geen sterke regio. Er is sprake van een smalle economische basis met de arbeidsextensieve, tamelijk grootschalige akkerbouw, kleine lokale bedrijventerreinen en nauwelijks recreatie. Demografische krimp speelt een belangrijke rol in dit gebied. In de steden, zoals Leeuwarden en Groningen is nog sprake van een verwachte groei, maar in de gebieden aan de rand van het land zijn teruglopende bevolkingsaantallen een feit. Dit heeft zijn weerslag op de leefbaarheid in de dorpen: jongeren trekken weg, huizen staan te koop, voorzieningen verdwijnen. De kwaliteiten van het gebied komen daarmee onder druk te staan; leegstand is een actueel fenomeen in veel van de fraaie terpdorpen in Fryslân en de wierdendorpen in de Eemsmonding. Interessant is om te kijken in hoeverre de verwachte groei in de grote steden een positieve bijdrage kan leveren aan de krimpproblematiek in het landelijk gebied.

Derde toetsronde primaire waterkeringen

Kustveiligheid

Het klimaat verandert en de zeespiegel stijgt hierdoor steeds sneller. Concreet betekent dit hogere waterstanden en hogere en langere golven op de Noordzee en Waddenzee. De dijken zullen in extreme omstandigheden zwaarder worden belast; de golven lopen immers met meer energie tegen de zeewering en zijn daarnaast hoger. Hoe hier mee om te gaan? Op dit moment is de zogenaamde derde toetsing actueel. Om te weten of de primaire waterkeringen in een goede staat verkeren en voldoen aan de wettelijk voorgeschreven veiligheidsnormen, worden deze eens in de vijf jaar getoetst. Medio 2011 is de derde toetsing van de primaire waterkeringen afgerond. Hiermee is een periode van vijf jaar afgesloten, waarin verschillende partijen een intensief toetsproces doorliepen. Het resultaat van de derde toetsingsronde voor de waddenkust is dat meerdere delen van de zeedijk zijn afgekeurd. Versterking is noodzakelijk.

De maatschappij lijkt rijp om kustversterking in een breder perspectief te bekijken. Juist in het Waddenland, waar voldoende ruimte is, lijkt het mogelijk om de dijk niet meer alleen als lijn te zien, maar ook als onderdeel van een brede, robuuste kustzone, waarin kustveiligheid, natuurontwikkeling en nieuwe vormen van recreatie hand in hand gaan.

Landbouw

De verwachte klimaatverandering heeft ook direct invloed op de ontwikkeling van de landbouw in het Waddenland. Door de stijgende zeespiegel en bodemdaling (deels natuurlijk, deels door gas- en zoutwinning) is er sprake van een toenemende verzilting in de kustschil. In de sector wordt geëxperimenteerd met de ontwikkeling van zilte teelten die bestand zijn tegen de oplopende zoutgraad van het grond- en oppervlaktewater. Grootschalige toepassing van zilte teelten lijkt op langere termijn mogelijk en noodzakelijk. Het kan ook een interessant exportproduct zijn, omdat verzilting een wereldwijd fenomeen is. Naast de ontwikkeling van zilte teelten is het op korte en middellange termijn noodzakelijk om kritisch naar de waterhuishouding in het Waddenland te kijken. Verwacht wordt dat in de toekomst sprake zal zijn van grotere periodes van droogte en daarnaast van een grotere piekbelasting door korte en hevige regenbuien. Concreet betekent dit de noodzaak voor een vergroting van de bergings- en doorspoelcapaciteit met zoet water in de kuststrook. De capaciteit kan vergroot worden door waterlopen te verbreden en bijvoorbeeld natuurlijke oevers toe te voegen. Dit biedt ook kansen voor de meekoppeling met andere functies.

De agrariërs in het gebied zien over het algemeen de toekomst met vertrouwen tegemoet. De pootaardappel is en blijft een belangrijk exportproduct op mondiale schaal. De ziektedruk voor veel gewassen in het kustgebied is laag. Van de ziekte phytophthora is in het gebied bijvoorbeeld minder sprake dankzij de zeewind in het kleigebied. Maar ook andere agrarische bedrijfstakken floreren, zoals de groente- en zaadteelt in de kop van Noord-Holland (seedvalley). De innovatieve tuinbouw in dit gebied kent een rijke traditie vanuit het verleden. Noord-Groningen is nog steeds het grootste graangebied van Nederland. In het Oldambt wordt meer dan 70% van de ruimte voor akkerbouw ingenomen door granen. Graan is het meest geschikte gewas op de vruchtbare, kleffe Dollardklei. Voor alle agrarische sectoren in de waddenprovincies geldt dat een goed bestaan veelal is gekoppeld aan schaalvergroting om op die wijze de kosten laag te houden. De inschatting is dan ook dat het aantal bedrijven de komende jaren afneemt, waarbij de bedrijven die over blijven groter worden. Tegelijkertijd lijkt het erop dat kleinere bedrijven ook bestaansrecht hebben in het gebied als ze zich specialiseren in bijvoorbeeld biologische land- en tuinbouw en/of een neventak ontwikkelen. In de omgeving van Kolhorn in Noord-

Landbouw

Verziltig

bron: www.deltawerken.com

Wegwijzer werelderfgoed (Pieterburen)

Rijke cultuurhistorie

Holland en in de omgeving van Sexbierum zijn hier aansprekende voorbeelden van. Ook de ontwikkeling van het succesvolle keurmerk 'Waddengoud' valt in deze categorie. Het keurmerk staat voor producten en diensten die uit het waddegebied afkomstig zijn. De regionale, verbrede landbouw biedt veel aanknopingspunten voor koppeling aan de recreatieve ontwikkeling van het gebied. De recent in de belangstelling staande vormen van stadstuinbouw aan de randen van de grotere steden die grenzen aan het Waddeland zouden kunnen aansluiten op de regionale productontwikkeling. Deze kleinschalige en tastbare vormen van landbouw aan de rand van de stad kunnen daarmee een mooie opmaat zijn naar de grootschaliger vormen van landbouw aan de waddenkust.

Recreatie

Door de grote cultuurhistorische waarden binnendijks en de unieke natuurwaarden buitendijks is het gebied in potentie in grote mate aantrekkelijk voor toeristen en recreanten. Juist de combinatie van unieke cultuur en natuur in een prachtig overkoepelend landschap maakt de waddenkust bijzonder. De status van de Waddenzee als Werelderfgoed benadrukt dat bijzondere karakter. Dé opgave voor de recreatie in het Waddeland ligt in het creëren van verbindingen en het ontwikkelen van bestemmingen. Het gaat om het creëren van verbindingen tussen het binnendijkse- en buitendijkse gebied, zodat het Werelderfgoed wordt ontsloten. En het gaat om het ontwikkelen van verbindingen, waardoor 'missing links' worden opgeheven. Er liggen namelijk al genoeg paden en vaarverbindingen in het gebied, maar juist in de noordelijkste kustschil ontbreekt vaak de laatste stap naar de dijk en het buitendijkse land. Bij verbinden gaat het ook om het verbinden van projecten. Hoe verbind je het bevaarbaar maken van de Elfstedenroute in Fryslân aan de

marenroute in Groningen? Kunnen het bezoekerscentrum terp Hegebeintum en het museum Wierdenland in Ezinge zich niet veel beter samen profileren en ontwikkelen?

Opvallend is ook dat echt aantrekkelijke bestemmingen aan de kust in het Waddeland ontbreken. De veerhavens zouden dat kunnen zijn, maar nodigen in de huidige situatie niet uit voor een langer verblijf. De terp- en wierden dorpen zijn wel aantrekkelijk en bieden geborgenheid in het verlaten land. Maar door het teruglopende voorzieningenniveau in de kernen valt het ook hier soms tegen om een broodje bij de bakker te vinden of de mooie historische kerk te bezoeken. De kerk is namelijk over het algemeen gesloten.

Unieke natuur buitendijks

Vogelkijkhut in Hegewiersterfjild; binnendijkse natuurontwikkeling

Noordpolderzijl

Natuur

Ook voor de natuur geldt dat het leggen van verbindingen de belangrijkste opgave is voor de toekomst. Bij natuurontwikkeling in het Waddenland gaat het dan vooral om het herstellen van de zoet/zout-gradiënt. De Deltadijk heeft er voor gezorgd dat er een abrupte scheiding is ontstaan tussen het binnenwater en het zeewater. Op dit moment zijn er plannen voor veilige passages voor migrerende vissen, zoals paling, driedoornige stekelbaars en spiering in de aanwezige zeegemalen. Interessant is om te kijken of passages voor vissen ook gekoppeld kunnen worden aan passages voor de recreatievaart, zoals bij bijvoorbeeld het Amstelmeer en het Lauwersmeer. Voor beide meren geldt overigens dat een verdere verzilting van het milieu kan leiden tot een veel rijkere flora en fauna op termijn en een aantrekkelijker en meer divers landschapsbeeld.

Door de verwachte zeespiegelstijging is er hoe dan ook sprake van verzilting in het kustgebied. Door gebieden binnendijks bewust in te richten als brak en waterrijk natuurgebied aan de voet van de dijk kan het karakter van het

wadmilieu naar binnen worden gehaald. Dit biedt een aantrekkelijke hoogwatervluchtplaats en foerageerplek voor vogels uit de Wadden-zee. Ook ruimtelijk levert dit aantrekkelijke beelden op, zoals het heringerichte Hegewierster Fjild (Natuurmonumenten) ten zuiden van Harlingen overtuigend laat zien.

2.4 Conclusie

Met de bedijkingen is het getij verdwenen uit de noordelijke waddenkust en daarmee de oorspronkelijke dynamiek. De historische ontwikkeling van het Waddenland heeft een prachtig en uniek landschap opgeleverd met grote natuurwaarden buitendijks en hoge cultuurwaarden binnendijks. De Deltadijk zorgt in de huidige situatie voor een harde scheidslijn in ruimtelijk, fysiek en ecologisch opzicht. De omgeving van de Deltadijk is moeilijk toegankelijk door het ontbreken van verbindingen en niet uitnodigend door de vele verbodsborden en het ontbreken van aantrekkelijke bestemmingen. Het kustgebied staat voor belangrijke opgaven die om een integrale manier van kijken vragen. Met de combinatie van bestaande opgaven valt veel te bereiken, zeker als ze worden geënt op de eigenheid van de plek. Door veranderingen in samenhang te bezien en functies aan elkaar te koppelen kan ruimtelijke meerwaarde worden gecreëerd en ontstaat er een nieuwe vorm van dynamiek.

Intermezzo - II

Eenheid in verscheidenheid, de deелuitwerkingen per provincie

Voor de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen zijn door drie verschillende ontwerpbureaus uitwerkingen gemaakt. De uitwerkingen zijn gemaakt op basis van ontwerpend onderzoek. Welke kansen liggen er in de deelgebieden? De uitwerkingen bieden beelden en inspiratie om te komen tot een integrale visie voor het gehele plangebied.

‘Tuinen aan ‘t tij’:

uitwerking Noord Holland,
B+B stedenbouw en landschapsarchitectuur

‘Fryslân aan Zee’:

uitwerking Fryslân,
Buro Harro

‘De Waddenkust ontwaakt’:

uitwerking Groningen,
Bosch Slabbers landschapsarchitecten

‘Tuinen aan ‘t tij’

uitwerking Noord Holland, B+B stedenbouw en landschapsarchitectuur

Modderspa bij Ewijcksluis

De kop van Noord-Holland wil zich profileren als een gastvrije regio. Aantrekkelijk voor toeristen, een veilige thuishaven voor mariniers en vissers, uitnodigend voor passanten op weg naar de eilanden en een tijdelijk thuis voor seizoensarbeiders. Als bezoeker ervaar je echter aan de waddenkust van gastvrijheid weinig. Grote delen van de kust zijn verboden terrein en onbereikbaar. Door privatisering en een accent op veiligheid en natuurontwikkeling is de waddenkust letterlijk aan het oog onttrokken.

Het uitgestrekte landschap van Noord-Holland Noord is ogenschijnlijk onherbergzaam. De kop, met haar gezonde zilte zeelucht, kent echter al een lange tuindertraditie met succesvolle zaadveredeling, pootgoed als parel, biologische landbouw en smaakvolle producten die op de zeer gevarieerde ondergrond geteeld worden. Maar ook buiten de dijk is het wad voedselrijk, een aantrekkelijk foerageergebied voor de grote aantallen kustvogels en andere waddieren. Bezoekers en bewoners van de kop van Noord-Holland profiteren echter nog weinig van deze kwaliteit. Oesters en kokkels uit de Waddenzee staan nauwelijks op het menu. Teelt van zouttolerante gewassen op zilte bodem komt nog niet van de grond. Een heel eetbaar landschap ligt onbenut.

Overzichtskaat: de dijken als verbinding en tien bijzondere plekken van geborgenheid.

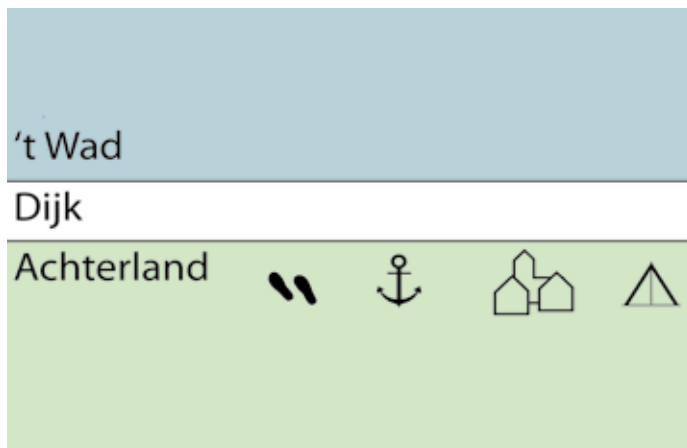
In aanvulling op en in contrast met de al overbekende Noordzeekust van de provincie biedt de waddenkust een uitgestrekt "landschap niet voor watjes". Met sterke landschappelijke contrasten, het voelen en ruiken van het grijze slik en de zilte lucht en zelfs het eten van het wad. Juist aan de kust ligt de kans gastheerschap te koppelen aan gastronomie. Door het aanbieden van complementaire arrangementen. Prettig verblijven en lekker eten op een mooie en aantrekkelijke (geborgen) plek aan de kust.

Dijk als verbinding

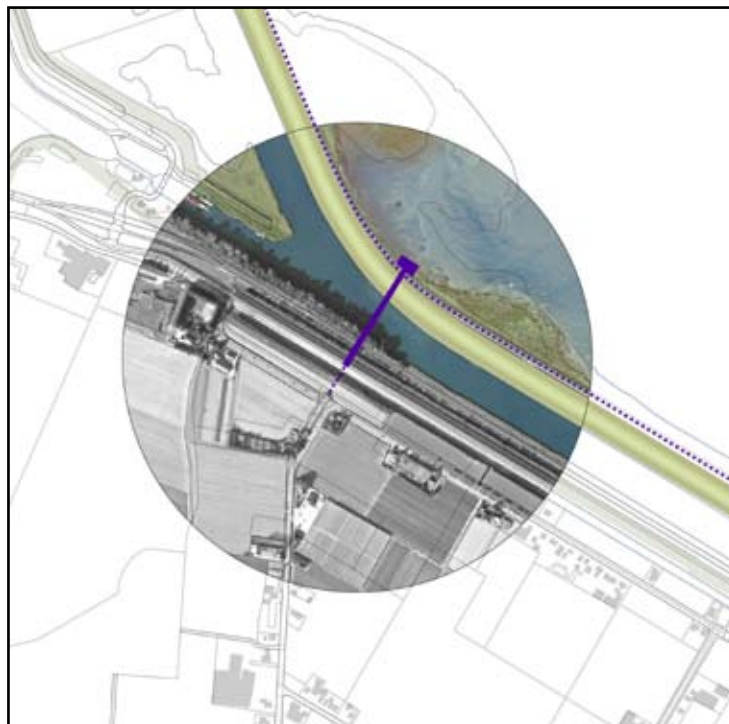
De vraag is hoe dit landschap met deze fantastische, authentieke kenmerken, gastvrij en beleefbaar is te maken voor de bezoeker. Van een grijs, rauw en weids landschap tot gastvrij kustgebied.

Allereerst maken we het kustgebied bereikbaar. Nieuwe en oude zeedijken, een stelsel van wakers, slapers en dromers, vormen lange lijnen door het landschap van Noord-Holland. Van oudsher al verbinden ze dorpen en steden met elkaar. Ze vormen, soms scherpe, overgangen tussen verschillende landschappen, en verbinden daarmee binnen- en (voormalige) buitendijkse gebieden. We stellen voor de wakerdijken, de primaire zeedijken, te veranderen in bloemrijke, geurende dijken om dit extra te benadrukken. De dijk als herkenbaar element van verbinding.

Maar er zit meer in de dijk. Dijken bieden geborgenheid. Dijken beschermen tegen hoog water en verschaffen luwte voor de altijd aanwezige wind. Door de hoogte ten opzichte van het omringende land, of zelfs grote hoogte in geval van de Deltadijk, is een dijk uitnodigend. De sensatie van de dijk op gaan, hoe is het uitzicht bovenop de dijk? Wat is er achter de dijk? Zelfs met de wakerdijken als verbindingen zijn er te weinig rustpunten in het landschap. In vergelijking met bijvoorbeeld de Westfriese Omringdijk bevinden zich aan de primaire zeedijken relatief weinig dorpen. Op cruciale plekken creëren we daarom, waar nodig, voor of over de zeedijken 'tuinen'. Verblijfsplekken van beslotenheid en geborgenheid in het winterige en uitgestrekte landschap, rustpunten in een soms rauw en guur landschap. De dijk als verbinding en toegang tot het wad.

In het achterland worden de aanleidingen gevonden voor het creëren van de nieuwe plekken aan de dijk: de dijk geslecht.

Voetgangersbrug over het kanaal in het verlengde van de Schorreweg, eindigt bij nieuw robuust uitkijkpunt over het wad

Hiermee worden bereikbaarheid en aantrekkelijkheid geregeld. De grootste troefkaart van Noord-Holland Noord is echter de rijke traditie in voedselproductie met een heel eetbaar landschap van het wad nog onbenut. Het zijn de gastronomische kwaliteiten van het gebied die voor een belangrijk deel bij kunnen dragen aan de beleving van de waddenkust. We willen daarom de ontwikkelingen die binnendijks al gaande zijn, met de groeiende biologische groenteteelt en ontwikkelingen rond Seedvalley, uitbreiden en versterken. Ook buitendijks. In het wad gaan schorren, dammen en buitendijkse (proef)tuinen voedsel produceren, voor vogels, maar tevens voor mensen. Zilte groenten als zeekraal en zeekool, maar ook mosselen, kokkels, oesters komen op het menu. Een sluis in de dijk in het Amsteldiep vergroot de

dynamiek van deze geul en verbetert de zoet-zout verhouding van het watersysteem en het Amstelmeer. De migratiemogelijkheden voor bijvoorbeeld spiering en fint vergroten en de visstand zal verbeteren.

De primaire en vooral secundaire dijken (slapers) worden productielandschappen. Ingezaaid met smaakvolle kruiden als Spaanse zuring, Roomse kervel, (wilde) peterselie en mint, vormen ze geurende lijnen in het landschap die de bezoeker begeleiden door het landschap van het Waddenland.

Door de wind gevormde, eetbare hagen zoals de sleedoorn, vlier, Aronia (appelbes) en gele kornoelje, geven beschutting en schermen plekken af op de slaperdijken van de omgeving. Ze duiden aan dat er iets gebeurt en nodigen uit de dijk over te gaan.

Dijken veranderen van scheidende naar verbindende elementen. De zeedijk wordt de toegang tot het wad en tot een eetbaar landschap. De dijken koppelen gastronomie aan een plek, zoals bijvoorbeeld een boerenmarkt in Kolhorn, oesters plukken bij de spuisluis en buitendijkse proeftuinen bij Den Oever.

Een andere kijk op modder ...

Nieuw uitzichtpunt op het wad bij de Spuisluis, Den Helder

Tien plekken van gastheerschap, geborgenheid en authenticiteit

We hebben tien strategische plekken gevonden waar we de waddenkust bereikbaar kunnen maken. Ieder van deze tien plekken is verschillend en vertelt zowel een verhaal van de kust, het wad en het cultuurhistorische achterland, maar ook iets over de locatie zelf. De plekken zijn nadrukkelijk geen grootschalige toeristische attracties, maar gastvrije plekken in een eerlijk cultuurlandschap waar wordt gewerkt, geproduceerd, geleefd en gegeten.

In het achterland zoeken we naar aanleidingen voor programma aan de andere zijde, over de dijk. De waternetwerken vormen veelal de inspiratie. In de dijk vormen de waterwerken bijzondere punten. Het zijn mechanische accenten in een verder voornamelijk agrarisch landschap. Het zijn condensatiepunten in het landschap waar van alles bijeenkomt en veel gebeurt. Wandelaars, fietsers en auto's, verschillende belevingsnelheden komen samen op bruggen en sluisen. Bootjes moeten wachten, er zijn aanlegplekken, vissteigers, picknickbankjes en dergelijke. Het wachten en de concentratie van mensen geeft aanleiding voor aanvullend programma; een economie van de vertraging.

‘Fryslân aan Zee’

uitwerking Fryslân, Buro Harro

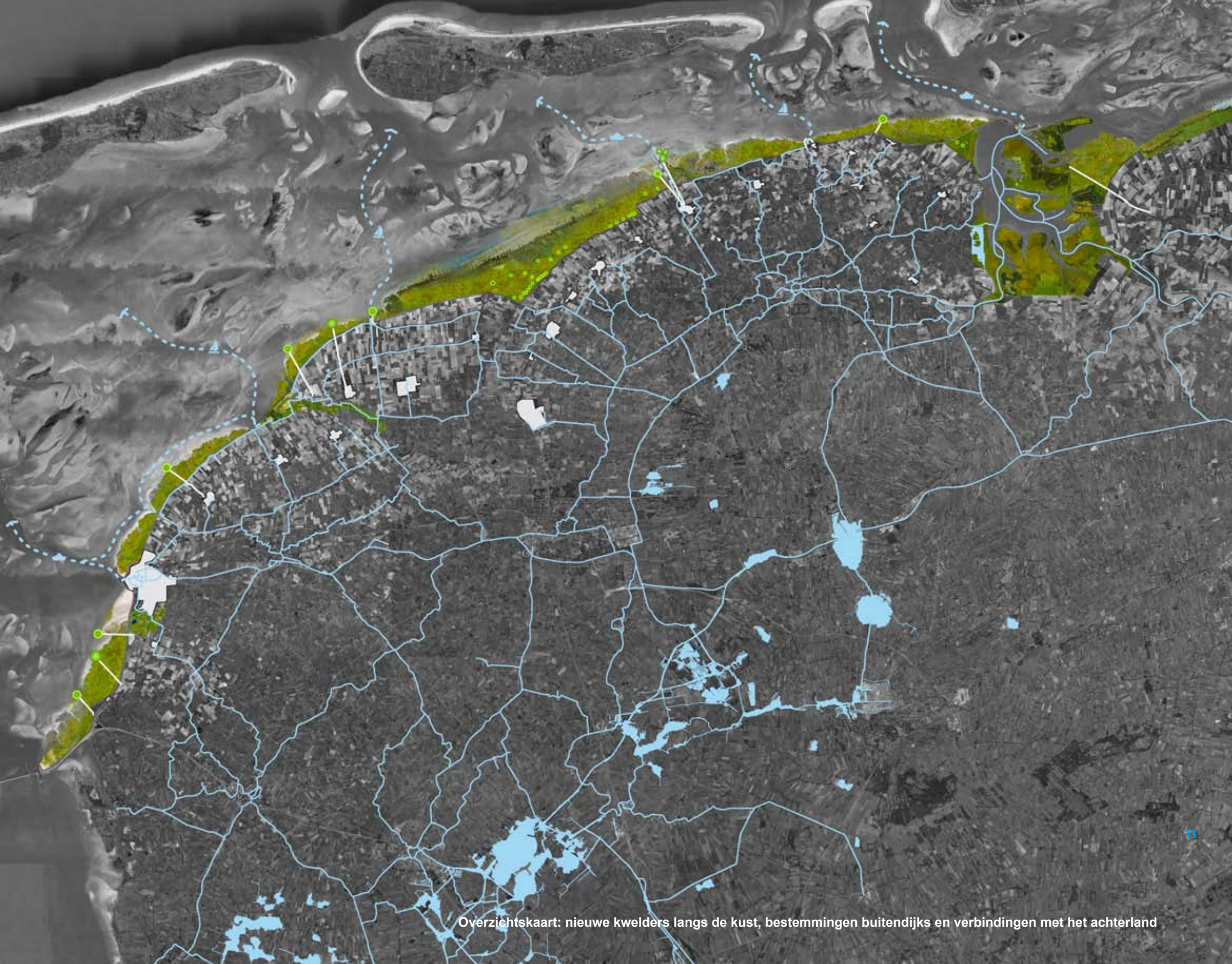
32

Impressie nieuwe veerhaven Holwerd: restaurant , parkeergarage en strand ingepast in ‘holle’ terp

Noordelijk Fryslân is nu nog letterlijk het einde van de wereld. Wegen en waterlopen lopen dood voor of op de zeedijk. De dijk zelf is een geasfalteerd cultuurtechnisch element dat Fryslân losgeknipt heeft van de zee en van waar de dynamische Waddenzee slecht beleefbaar is. Het noorden van Fryslân is een gebied geworden waar je nu eenmaal doorheen moet als je naar de eilanden wil, geen bestemming.

Het prachtige landschap met bijzondere terpdorpen, voormalige kustplaatsen, kerken, molens, boerderijen raakt zodoende in verval en in een negatieve spiraal. Veel staat te koop en voorzieningen verdwijnen.

Ook de kwaliteiten van de Friese waddenkust als eetbaar landschap - kraamkamer van de pootaardappel en productiegebied van tal van andere groenten - worden daardoor niet beleefd, ook buitendijks niet. De culinaire rijkdom die hier letterlijk voor het oprapen ligt, wordt nu vooral nog geëxporteerd, terwijl ze met de andere ‘trage kwaliteiten’ van dit gebied - de rust, weidsheid, dynamiek van de natuur - juist een aanbod vormt waar zoveel vraag naar is!

Overzichtskaat: nieuwe kwelders langs de kust, bestemmingen buitendijks en verbindingen met het achterland

Met het ontwerp 'Fryslân aan Zee' wordt één van de meest bijzondere kwaliteiten van de waddenkust uitvergroot: de kwelders. Nu nog is Noorderleeg als buitendijks kweldergebied het best bewaarde geheim van Fryslân; nauwelijks bereikbaar, erg slecht toegankelijk en ongest-vrij.

Het voorstel is langs de hele Friese waddenkust zo'n weids kwelderlandschap te creëren. Ecologisch waardevol omdat het een type biotoop is dat nagenoeg uit de Waddenzee verdwenen is, maar ook verschrikkelijk mooi en on-Nederlands groots, ruim, leeg, rijk en lekker. De kwelder kust breekt de golfslag, waardoor

het een uitstekende kustverdediging vormt. De noodzakelijke investeringen in de kustverdediging hoeven zodoende niet geïnvesteerd te worden in een nog hogere, bredere dijk (en nog grotere barrière dus), maar slaat naast veiligheid nog twee vliegen in één klap: het levert een prachtige en ecologisch rijke kust op.

Vanaf de dijk levert het kwelderlandschap een spectaculair uitzicht op dat in alle seizoenen en weertypen anders kleurt, bezocht door talloze vogels.

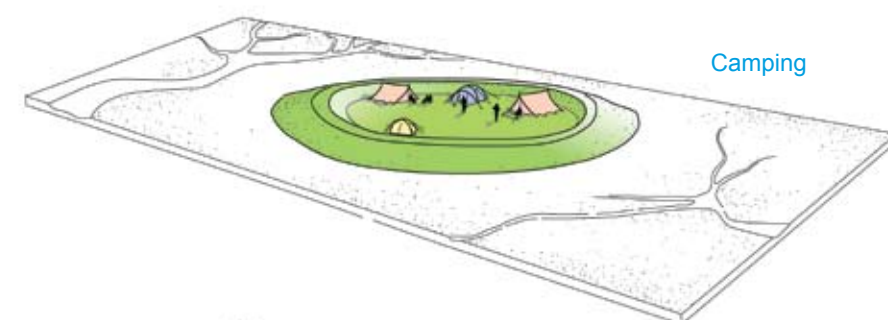
Maar mooier nog dan de dijk op, is de dijk óver : middenin de kwelders zelf beleef je de elementen en de ruimte nog het beste.

Fase 1: aanleg pier / strekdam met dobbe

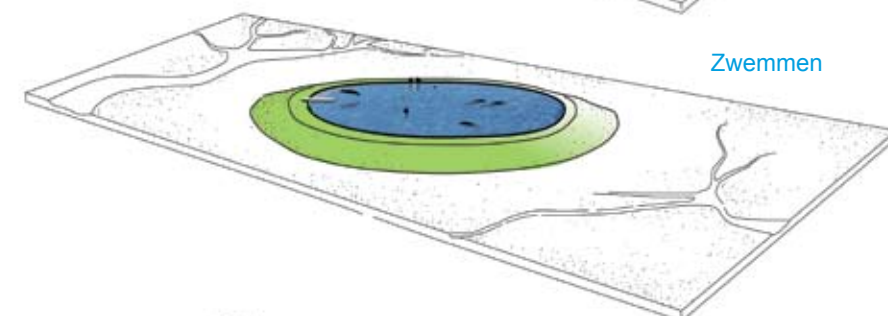
Fase 2: kweldervorming rondom strekdam en dobbe

Camping

Beach volleybal

Zwemmen

Vee

Mogelijke activiteiten in de nieuwe dobbes

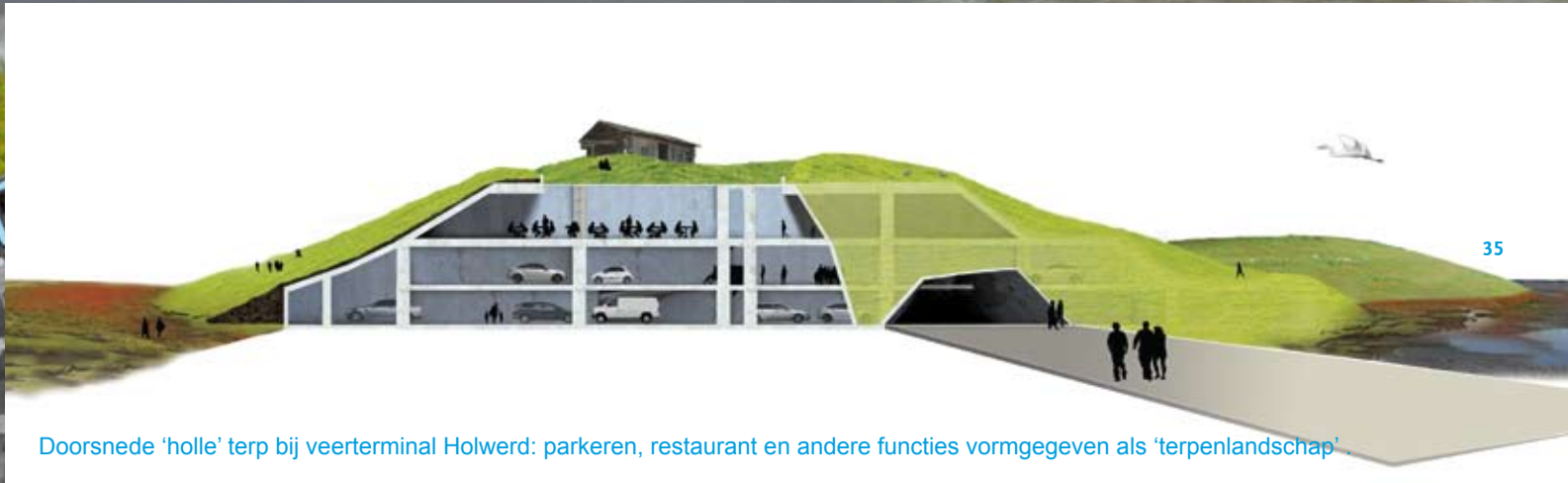
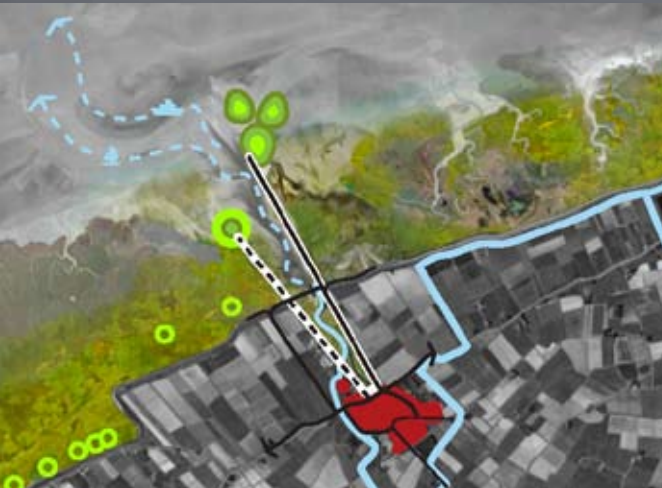
Maar die ruimte is ook kwetsbaar: door allerlei attracties te gaan organiseren ligt het gevaar op de loer dat je het kind met het badwater weggooit, zoals op bepaalde plaatsen langs de Duitse waddenkust is gebeurd.

Daarom wordt in 'Fryslân aan Zee' voorgesteld het nieuwe buitendijkse kweldergebied te verrijken met een beperkt aantal gebieds-specifieke dobbes, ringdijkjes zoals die nu al

veel in Noorderleeg te vinden zijn als hoogwatervluchtplaats en zoetwatervoorraad voor het vee. In deze dobbes kunnen allerlei activiteiten veilig plaatsvinden, zoals kamperen, vogels kijken, zwemmen of zonnen, zonder dat dit in het weidse Waddenland zelf te zien is. Deze dobbes worden aangelegd aan het eind van pieren of strekdammen die daarmee samen de kweldervorming stimuleren en waardoor het gebied ook gelijk toegankelijk wordt en een recreatieve meerwaarde krijgt.

Impressie Holwerd aan Zee: het water van de Waddenzee naar binnenhalen en verbinden met het waternetwerk in het achterland

Doorsnede 'holle' terp bij veerterminal Holwerd: parkeren, restaurant en andere functies vormgegeven als 'terpenlandschap'

Naast stap één - het toevoegen van een attractief landschap (de kwelder kust), stap twee - het ontsluiten daarvan (strekdammen met dobbes) is stap drie het verbinden van de Waddenzee met de rest van Fryslân.

Fryslân is beroemd om z'n meren en het geweldige waternetwerk met de uitgebreide vaar- en schaatsroutes. In het verleden was Fryslân's grootste plas, de Waddenzee, ook op veel plekken verbonden met dat waternetwerk. Fryslân is dooraderd met (op)vaarten, tot vrijwel aan de zeedijk. Door dit netwerk weer te repareren, uit te breiden tot aan de Delta-

dijk en bevaarbaar te maken en wandelroutes daarlangs te leggen wordt de Waddenzee aangesloten op de rest van Fryslân. Voormalige kustplaatsjes, zoals het prachtige Holwerd, komen weer aan zee te liggen en kruipen uit hun isolement.

De Friese waddenkust is daarmee niet langer het gebied achter doodlopende wegen en vaarten, maar intermediair tussen de Waddenzee en de Friese meren. En daarmee een exclusieve bestemming en een geweldige kustbeleving op zichzelf. Fryslân ligt weer aan zee.

‘De Waddenkust ontwaakt’

uitwerking Groningen, Bosch Slabbers landschapsarchitecten

Impressie Haven Lauwersoog

Overzichtskaat: nieuwe bestemmingen, draden spannen en parels poetsen

De waddenkust is een verstild landschap met unieke kwaliteiten. Tegelijkertijd zit het gebied in een negatieve spiraal. Door gebrek aan dynamiek trekken de jongeren weg, naar de stad of verder. Het landelijk gebied ontvolkt, waar de steden nog een bescheiden groei doorlopen. In 'De waddenkust ontwaakt' is onderzocht of de link met de stad kan worden versterkt: juist in de stad is de komende jaren nog een beperkte groei aanwezig. De stad kan daarmee een motor zijn voor ontwikkelingen in het kustgebied.

De Groninger laat haar waddenkust links liggen. Ze profiteert niet of nauwelijks van de unieke kwaliteiten die dit landschap biedt. De afstand tussen de stad en de rand van het land is mentaal te groot, schier onoverbrugbaar in de hoofden van de mensen. Er zijn geen of onvoldoende interessante verbindingen tussen de stad en het wad. Echte interessante bestemmingen, trekkers, ontbreken of het zouden de afvaartplaatsen naar Schiermonnikoog en Borkum moeten zijn in respectievelijk Lauwersoog en de Eemshaven. Maar voor veel mensen zijn deze plekken niet meer dan een noodzakelijke stop op weg naar de eilanden. De waddenkust zelf is misschien wel te noest, te weinig 'aibaar' om een breder publiek te bekoren. De vraag is dan ook welk publiek je wél wilt trekken. De visie zet in op 3 sporen:

Uitwerking Lauwersoog

stap 1: revitalisering Lauwersoog, haven & strand, met eerste museumpaviljoen

stap 2: gedempt getij, ontwikkeling eilanden en boskust, tweede museumpaviljoen

Impressie na stap 3: Museum van het Waddenland

stap 3: Marnewaard teruggegeven aan de zee, Museum compleet bestaande uit drie paviljoens

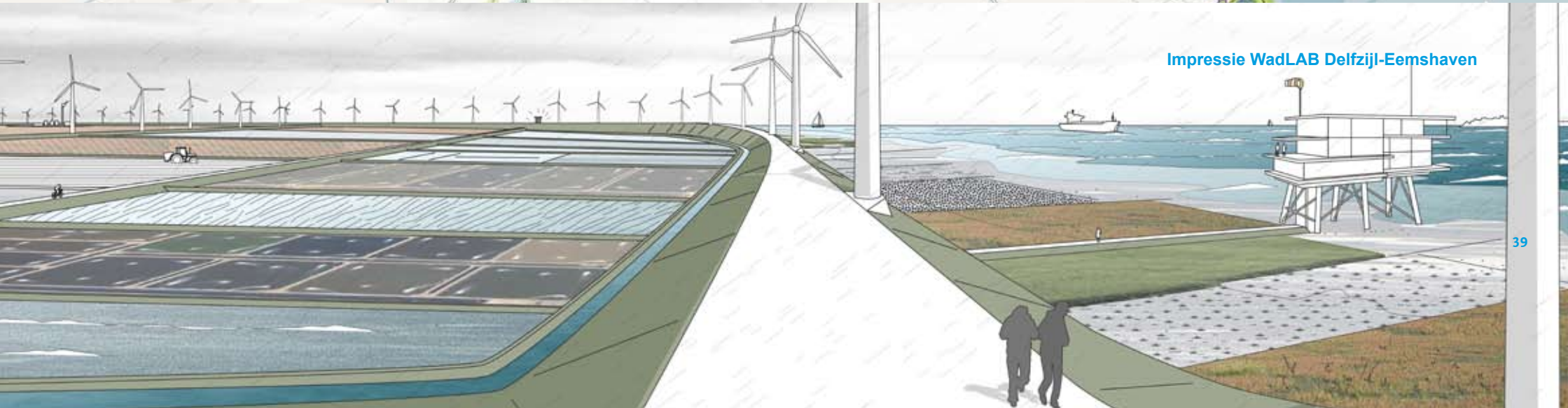
1. Bestemmingen toevoegen

Door het ontwikkelen van een tweetal grote bestemmingen die direct of indirect een relatie met de steden Groningen en Leeuwarden hebben, wordt extra belevings- en gebruikskwaliteit aan de waddenkust toegevoegd. In het Lauwersmeergebied, dat in de huidige situatie een weinig uitgesproken karakter heeft, wordt de oorspronkelijke getijdenwerking op verschillende wijze geherintroduceerd en een grote cultuurbestemming toegevoegd. In de regio Delfzijl-Eemshaven wordt ingezet op innovatie in de vorm van een uitgestrekt laboratorium voor nieuwe dijkconcepten en innovatieve vormen van zilte landbouw met bijbehorend bezoekerscentrum.

- Onttemde Lauwerszee.

Aan de rand van de bossen ten oosten van Lauwersoog, grenzend aan het wad ligt het Museum van het Waddenland met een reeks van paviljoens. Het museum is een buitenlocatie voor respectievelijk het Groninger Museum en het Fries Museum, waar in samenwerking de beide waddencollecties worden tentoongesteld. Het Museum van het Waddenland herbergt ook het bezoekerscentrum voor het Werelderfgoed Waddenzee. Het museum is een programmatische aanvulling op de recent vastgestelde 'Koers voor het Lauwersmeer'. Een tweede stap is om de waterveiligheidsopgave als vliegwiel voor verandering aan te grijpen in het Lauwersmeergebied. De recente toetsing geeft aan dat de bestaande Deltadijk langs het Lauwersmeer niet aan de eisen voldoet. Op twee verschillende innovatieve manieren is gekeken naar een meer natuurlijke oplossing in relatie tot de komende klimaat-

verandering. In het dijkvak met de spuisluizen wordt voorgesteld een getemd getij in te stellen door de spuien gedeeltelijk te openen en te koppelen aan een getijdencentrale. Het bestaande gemaal in het Reitdiep (Electra) wordt vergroot en een nieuw gemaal bij Dokkumer Nieuwe Zijlen wordt toegevoegd. In het dijkvak boven de Marnewaard wordt voorgesteld om, als er op termijn een functieverandering in het achterliggende gebied plaats vindt, de bestaande dijk in stappen enkele kilometers landinwaarts te leggen. Hierdoor ontstaat een dynamisch getijdenlandschap, met buitengewone kansen voor recreatie en natuur en een prachtig decor voor het nieuwe Museum van het Waddenland.

Impressie WadLAB Delfzijl-Eemshaven

- WadLAB Delfzijl-Eemshaven

Het WadLAB bevindt zich op de plek waar de dijk in de derde toetsing is afgekeurd. Landinwaarts van de afgekeurde dijk wordt een tweede kering aangelegd conform bestaande plannen van de provincie Groningen. In de ruimte tussen beide dijken komt het WadLAB, een laboratorium waar op grootschalige wijze geëxperimenteerd kan worden met innovatieve (zilte) landbouw en innovatieve kustverdediging. Het onderzoekscentrum WadLAB gevestigd in een leegstaand complex nabij de Eemshaven huist een informatie- en bezoekerscentrum en de WadLAB Proeverij. Hier proeft men letterlijk de zilte zaligheden van de proefvelden in de vorm van 'getijden-tapas'.

2. Draden spannen

Het Waddenland heeft behoefte aan het ontwikkelen van aantrekkelijke verbindingen tussen stad en kust. Het idee is om een reeks van 'draden' te spannen die hun eindpunt vinden in een verbijzonderd punt aan de waddenkust. Twee draden verbinden stad en wad en één draad volgt als doorgaande route de kustlijn. Kenmerk van deze draden is dat zij gebruik maken van cultuurhistorische structuren: Stads- weg, Reitdiep, Fivel, maren en dijken. Aan de draden zijn cultuurhistorische ontmoetingspunten gesitueerd en 'objects trouvee', zoals de prachtige Groninger Kerken.

3. Parels poetsen

Naast de ontwikkeling van een aantal echte 'trekkers aan de kust' wordt langs de draden (maar ook er buiten) ingezet op het oppoetsen van bestaande parels en het ontwikkelen van nieuwe parels, door het stimuleren van initiatieven van onderop. De draden rijgen bestaande parels aaneen, waardoor lokale campings, B&B's, koffiehuisen, borgen en oudheidskamers betekenis krijgen als onderdeel van een groter geheel, een route. Aan deze draden worden nieuwe, lokale initiatieven gestimuleerd, passend bij de nuchterheid van de kust. Een voorbeeld hiervan zou de ontwikkeling van low-profile landgoederen langs het Reitdiep of de ontwikkeling van nieuwe warmoezerijen ten noorden van de stad Groningen kunnen zijn.

De veranderingen die zich in het Waddenland voordoen lijken sluipende, autonome processen, veelal gepaard gaande met incidentele ingrepen. Plannen missen een sterke 'motor' doordat verzuimd wordt een koppeling te maken met de majeure opgaven in het gebied, zoals krimp en klimaatverandering en de veranderingen in de landbouw. De motor wordt des te krachtiger als de opgaven in samenhang worden gezien. Samenhang met de kwaliteiten van het gebied en samenhang van opgaven met lokale initiatieven. De samenhang kan daarmee resulteren in een breder draagvlak voor de plannen en een betere financiële onderbouwing. Om de opgaven in samenhang te kunnen zien is een visie nodig. Een stip op de horizon waar als gebied gezamenlijk op af kan worden gekoerst. Vandaar deze visie.

3.1 Essentie: naar een nieuwe vorm van dynamiek

De waddenkust is een ongekend landschap. Ongekend fraai: een landschap met onderscheidende kwaliteiten. Maar ook on-gekend in de zin van on-ontdekt; de vergeten kust van Nederland.

Tegelijk weet het gebied zich gesteld voor een aantal majeure (ruimtelijke) opgaven zoals krimp, vergrijzing, klimaatverandering, ontwikkelingen in landbouw en recreatie. Deze opgaven bieden, gepaard aan de bijzondere kwaliteiten van het gebied, kansen voor een nieuwe koers.

Hernieuwde grondhouding

Die koers bestaat in essentie uit een hernieuwde grondhouding; het weer omarmen van de kenmerkende dynamiek in het gebied. Het gaat dan niet om de 'grootstedelijke' dynamiek van buitenaf, in de zin van verstedelijking en infrastructuur, maar om de dynamiek die vanuit het gebied zelf komt. Een dynamiek die van oudsher met dit landschap is verbonden, maar langzaam weggeëbd lijkt. De dynamiek tus-

sen land en water, van eb en vloed, tussen de krachten van natuur en cultuur. De dynamiek ook van mensen in een samenleving die zich aanpast aan nieuwe omstandigheden van krimp en klimaat; die kansen ziet voor nieuwe ontwikkelingen geënt op bestaande kwaliteiten.

Coalities smeden

Duidelijk is dat er veel lokale initiatieven in het gebied zijn. De betrokkenheid 'van onderop' is groot en dit is ook mede de kracht van het gebied. Tegelijk blijkt, zoals ook gesignaleerd in de regioessies, dat er weinig samenhang en afstemming is tussen de verschillende lokale en/of sectorale initiatieven. Daarbij komen er ontwikkelingen op het gebied af die van een andere orde zijn, met een eigen dynamiek en die directe gevolgen (gaan) hebben voor de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied. Maajeure opgaven als klimaatverandering en de noodzakelijke aanpassingen aan de waterkering, de economische ontwikkeling van het gebied (krimp) en veranderingen in de landbouw en recreatie vragen om nieuwe strategieën. Hier ligt een belangrijke kans voor het gebied: door deze 'grote' opgaven te verbinden met de

lokale initiatieven kunnen interessante coalities ontstaan met een meerwaarde voor het gebied. Daarbij is het van belang dat er gezamenlijk gezocht wordt naar integrale oplossingen waarbij de ideeën en belangen van verschillende partijen (overheden, waterschappen, natuurbeheerders, ondernemers, woningbouwcoöperaties) elkaar kunnen versterken. In het Waddeland moeten we het met elkaar doen.

3.2 Drie verhaallijnen

De waddenkust kan zich ontwikkelen tot de 'nieuwe' kust van Nederland; de 'andere' kust. Daarbij is het van belang dat nieuwe ontwikkelingen aansluiten bij de eigen kwaliteiten van het gebied. Het is een landschap van ruimte, rust en duisternis. Fenomenaal en meedogenloos. Hier past dan ook geen massatoerisme en geen strandcultuur, dat zou de eigenheid van het gebied teveel geweld aandoen. De kwaliteiten van de waddenkust moet je langzaam ontdekken en leren lezen. Daarbij past behoedzaamheid en zorgvuldigheid. Het gaat om het creëren van plekken van geborgenheid

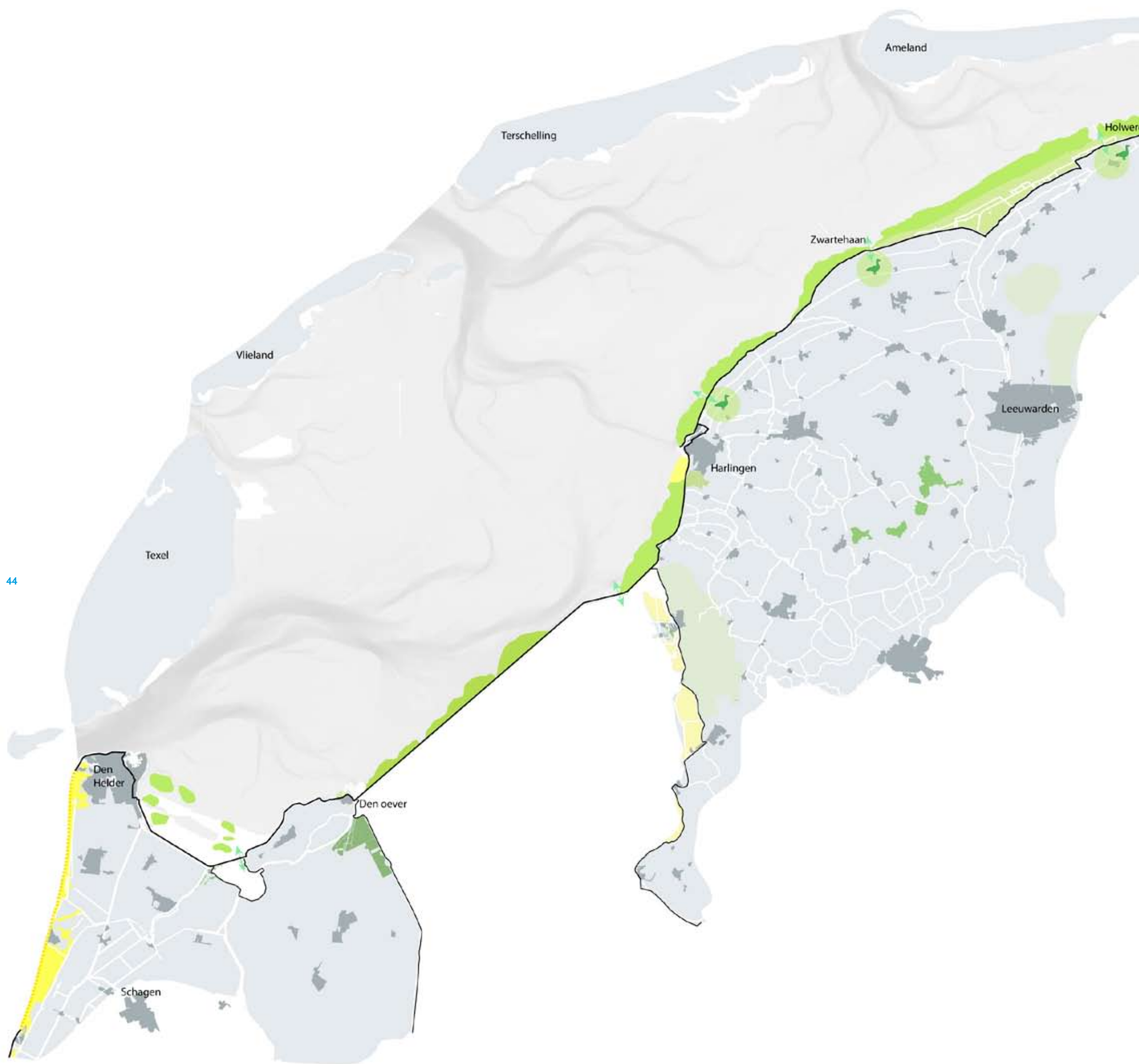
en gastvrijheid in de leegte. Nieuwe bestemmingen articuleren de rand van het land. Kwaliteit gaat boven kwantiteit.

Een samenhangend verhaal bestaande uit drie verhaallijnen

De nieuwe kust heeft, zoals gezegd een integraal, samenhangend verhaal nodig. Vanuit de voorafgaande stappen -atlas, de regioessies en de deeltuitwerkingen per provincie- ontvouwen zich drie 'verhaallijnen' als basis voor de visie.

In de eerste plaats is het van belang de huidige harde grens van de Deltadijk te transformeren tot een brede robuuste kuststrook, waardoor de ruimtelijke barrière wordt 'geslecht'. In de tweede plaats valt er veel te winnen op het gebied van gastvrijheid en toegankelijkheid, waarmee de recreatie in het gebied een forse impuls kan krijgen. En tenslotte liggen er belangrijke kansen rond het thema voedsel op verschillende niveaus. Deze drie lijnen staan niet los van elkaar, maar kennen een duidelijke samenhang, zijn zelfs onlosmakelijk met elkaar verbonden en versterken elkaar. Ze vormen tezamen het verhaal van het Waddeland aan Zee.

Brede, robuuste kustzone

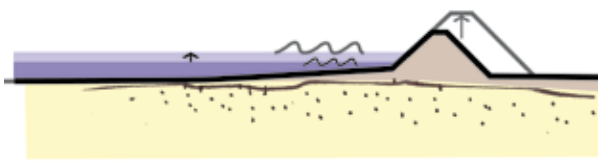

Een brede, robuuste kust

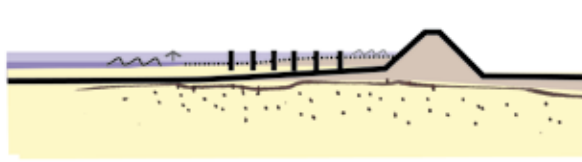
De huidige smalle kustlijn, met de Deltadijk als harde grens, heeft de potentie zich te ontwikkelen tot een brede, dynamische kuststrook. Een strook waarin het binnendijkse met het buitendijkse landschap wordt verbonden, waarbij de dijk als scheidslijn wordt 'geslecht'. De dijk als verbinding in plaats van barrière. Een brede kuststrook biedt kansen voor combinaties van functies en kan daarmee een veel grotere betekenis voor het gebied krijgen.

Robuuste kustzone

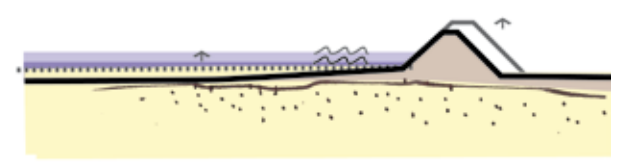
- Kwelder-ontwikkeling
- Dubbele overslagbestendige dijk
- Lauwersmeer gedempt getij
- Ontwikkeling binnendijkse natuur
- Vispassages

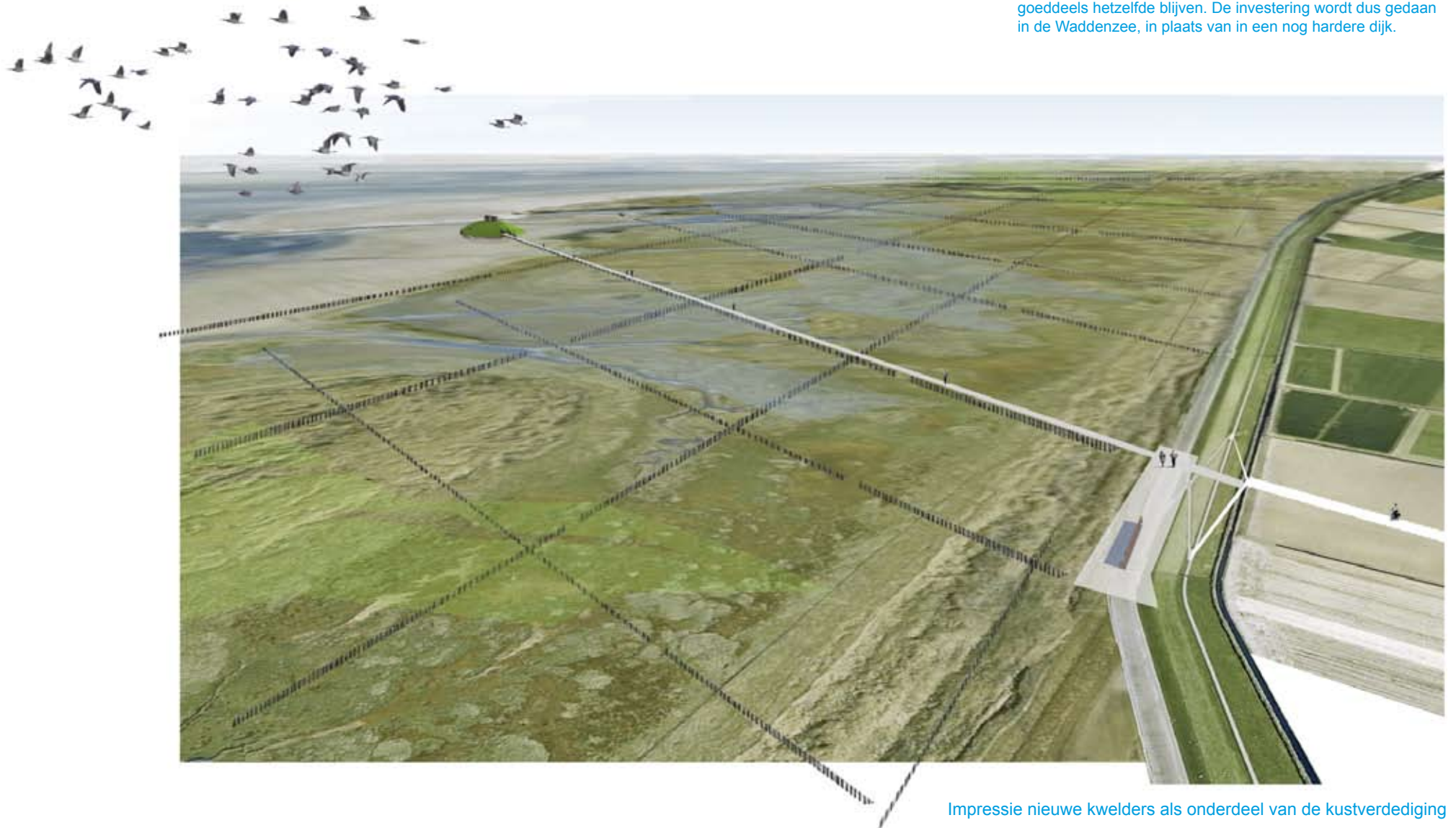
1: Als de zee stijgt en de zeebodem niet, neemt de waterdiepte toe. De golfslag, die maatgevend is, neemt nog meer toe. De dijk zal dus onevenredig meer omhoog moeten.

2: Als de zee stijgt en de zeebodem stijgt mee, blijft de golfkracht gelijk en zal de dijk evenredig veel omhoog moeten als de zeespiegel stijgt.

3: Als de zeebodem harder stijgt dan de zee, ontstaan kwelders. Dat kan actief in gang gezet worden. Hierdoor neemt de waterdiepte, en dus de golfdiepte af, en kunnen de dijken gedeels hetzelfde blijven. De investering wordt dus gedaan in de Waddenzee, in plaats van in een nog hardere dijk.

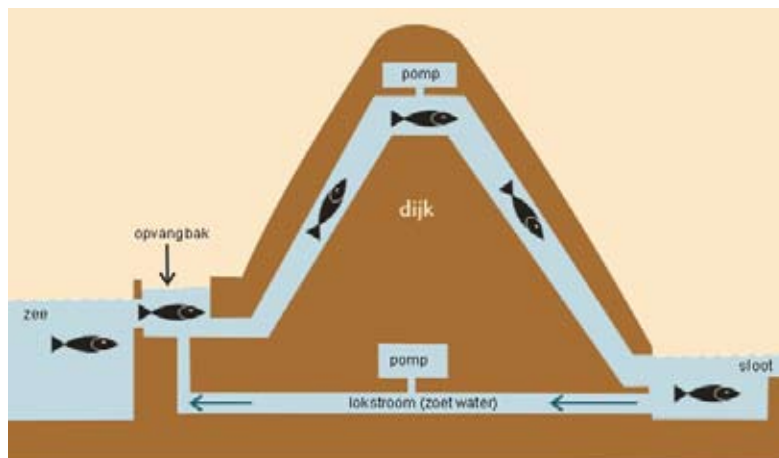

Impressie nieuwe kwelders als onderdeel van de kustverdediging

Innovatieve dijkverbetering

Er ligt een belangrijke opgave om de kustveiligheid te garanderen. Ingrepen aan de huidige waterkering zijn daarbij noodzakelijk. In het kader van het Deltaprogramma Waddengebied wordt op dit moment gekeken naar verbeteringen. Dit biedt kansen om naar andere oplossingen te kijken dan alleen maar het verhogen van de dijk. Oplossingen die kunnen 'meegroeien' met de zeespiegelstijging bijvoorbeeld, door het zich laten ontwikkelen van een breed voorland voor de dijk. De van nature optredende opslibbing kan hierbij een handje geholpen worden, waardoor een groter areaal buitendijkse kwelders ontstaat die naast een functie als zeewering ook zeer interessant voor natuur en recreatie kunnen zijn. Daarnaast biedt het nieuwe voorland wellicht ook mogelijkheden voor alternatieve (zilte) teelten. Grote

delen van de waddenkust in Fryslân en Groningen lijken voor deze vorm van kustversterking geschikt, waarmee de biodiversiteit van het totale waddengebied aanzienlijk kan worden vergroot. Nader onderzoek naar met name de golfreducerende werking van de kwelders zal de komende tijd in het kader van het Deltaprogramma plaatsvinden. Maar andere oplossingen zijn ook mogelijk, zoals die zijn geschetst voor het Lauwersmeer en het gebied tussen Delfzijl en Eemshaven (dubbele dijk, overslagbestendige dijk). Het kenmerk van alle innovatieve oplossingen is dat ze de dynamiek van het water en het getij weer omarmen in plaats van buitensluiten. De ruimte om dit te doen en de traditie van innovatie zijn in het Waddenland aanwezig.

Vishevel door de dijk

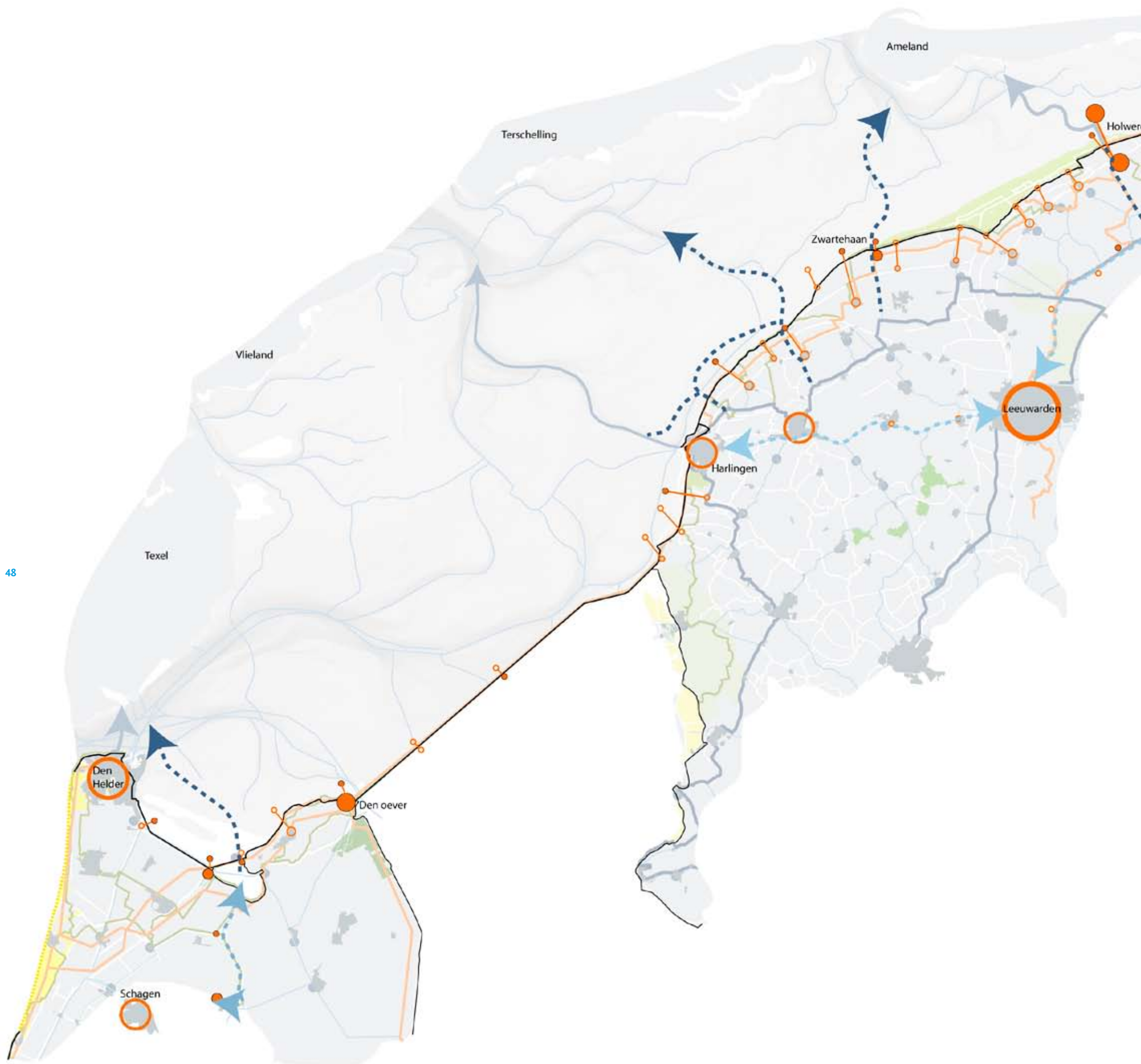
Stuwen Lauwersoog: openzetten voor gedempt getij

Ontwikkelen zoet-zout gradiënten

Bij het ontwikkelen van een brede kustzone liggen de kansen niet alleen aan de buitendijkse zijde, maar zeker ook aan de binnendijkse kant. De invloed van de zee kan plaatselijk, binnen voorwaarden, vergroot worden. Een groot voordeel voor mens en natuur is dat de van oudsher aanwezige zoet-zout gradiënten hiermee kan worden hersteld. Vispassages, sluisen en haventjes kunnen aan deze nieuwe zoet/zout-verbindingen worden gekoppeld.

Een grotere ingreep in dit kader is het herintroduceren van een gedempt getij regime in het Lauwersmeergebied, waardoor een 'Biesbosch van het noorden' kan ontstaan. Door het water in de meren een andere samenstelling te laten krijgen kan een veel aantrekkelijker beeld voor de mens ontstaan met een aanzienlijk hogere natuurwaarde. Een dergelijke ingreep zal altijd onderdeel moeten zijn van een integraal plan voor de waterhuishouding in het grotere Waddenland en gekoppeld moeten zijn aan een grotere zoetwaterberging in andere delen.

Gastvrije, toegankelijke kust

Een gastvrije, toegankelijke kust

De waddenkust kan zich sterker ontwikkelen tot een gastvrije kust. De waddenkust is een gebied dat je moet (leren) ontdekken. Goed gastheerschap is daarbij van belang. Bezoekers moeten zich welkom voelen, de weg kunnen vinden en verleid worden tot bezoek en verblijf.

Toegankelijke, gastvrije kust

Missing links

 Ontbrekende waterverbindingen

 Ontbrekende landverbindingen

Bestemmingen

 XL

 L

 M

 S

'Missing links' in de ontsluitingsstructuur

De dijk als verbinding

Ontsluiten van het buitendijks gebied

Verbeteren van de toegankelijkheid binnendijks – de missing links

Er liggen al uitgebreide wandel-, fiets- en waternetwerken in het gebied, maar vaak zijn ze niet compleet, liggen ze niet op de juiste plek of zijn ze niet aantrekkelijk. Juist op de grens van zee en land, in de kustschil, zijn er opvallend veel ontbrekende schakels. Vooral hekken, verbodsborden en doodlopende wegen domineren het beeld. Kansen voor verbetering liggen in het completeren van het netwerk van routes over land en water en het verwijderen van hekken en het toevoegen van borden waarop staat wat er wél mag en kan. Daarbij kunnen verbindingen gelegd worden met de prachtige dorpen en steden over land en over water.

Zowel in Groningen als in Fryslân ligt een fijn vertakt systeem van krekens, maren en opvaarten. Deze systemen kunnen nadrukkelijker met elkaar verbonden worden, waarbij het Lauwersmeergebied een belangrijk knooppunt wordt voor de binnendijkse en buitendijkse vaarverbindingen. Met name de recente Friese investeringen in het bevaarbaar maken van de Elfstedenroute als onderdeel van het Friese Merenproject verdienen navolging en uitbreiding over de provinciegrenzen heen richting het marenstelsel. Een directe verbinding tussen binnendijks - en buitendijks water lijkt niet altijd direct nodig en wenselijk. Maar bij bij-

voorbeeld het Amsteldiep kan dit wel een grote meerwaarde hebben. Schakelpunten, transferia tussen verschillende vormen van vervoer en recreatie bieden overal volop kansen.

De dijk als ruggengraat en verbinding

De dijk wordt letterlijk een verbinding door over de volle lengte een fietspad over en langs de dijk te realiseren. In het Groningse deel zijn hiervoor reeds plannen uitgewerkt (Kiek over de Diek). Dit zou verder uitgebouwd kunnen worden naar Fryslân, de Afsluitdijk en Noord-Holland, zodat hiermee het langste doorgaande fietspad van Nederland ontstaat. De route kan een belangrijke ruggengraat vormen voor andere routes en verbindingen richting achterland en buitendijks. Hiermee wordt de dijk een verbindende schakel in plaats van de huidige barrière.

Ontsluiten buitendijks gebied

Het buitendijks gebied is moeilijk toegankelijk. Hekken en verbodsborden domineren het beeld. Door het buitendijks gebied beter te ontsluiten wordt de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied vergroot. Kleinschalige bestemmingen, zoals de modderspa bij Ewijkkluis of de nieuwe dobbes bij o.a. Sexbierum en Koehool, waar je bijvoorbeeld kunt kamperen of zwemmen, vergroten de betekenis van het buitendijkse gebied en zorgen voor unieke belevingen.

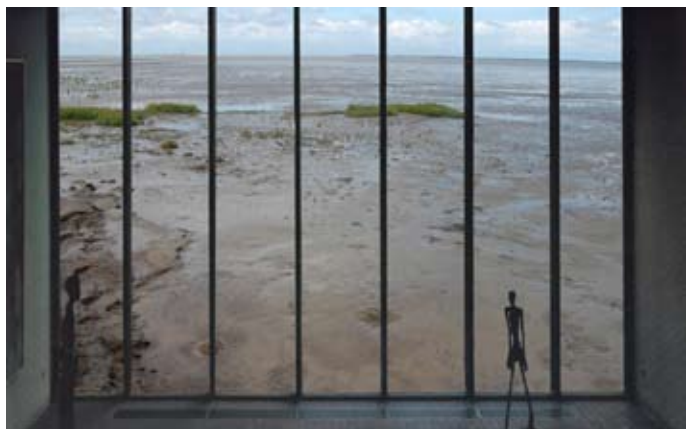
Plekken van geborgenheid

Het landschap van de waddenkust kan ongebruikbaar en ook onherbergzaam zijn. Dit is tegelijk ook een kwaliteit van het gebied. Toch kan de beleving ervan versterkt worden door juist (bescheiden) plekken van geborgenheid te creëren. Deels gebeurt dit ook nu al bij plekken als Zwarte Haan en Noordpolderzijl; kleine eilanden van beschutting in een grote leegte. Geborgenheid kan op verschillende schaalniveaus worden aangeboden. Op de kleine schaal kan het gaan om initiatieven als het 'lutje hoeske'; een beschutte zitplek in het landschap. Op wat grotere schaal gaat het om verblijfsplekken aan en over de dijk, bijvoorbeeld in combinatie met horeca. Op de nog grotere schaal kan gedacht worden aan de ontwikkeling rond Lauwersoog, waar het Museum van het Waddenland wordt gesitueerd op de grens van woud en wad.

De charme van de plekken van geborgenheid zit hem juist ook in het weidse en rauwe landschap eromheen. Juist in het contrast tussen de beschutting en de leegte schuilt de kwaliteit. Dit gegeven is een belangrijk vertrekpunt bij het toevoegen en vormgeven van nieuwe plekken.

Nieuwe bestemmingen en unieke belevenissen

Het landschap kan verrijkt worden met nieuwe bestemmingen op de rand van het land. Plekken met een verleidingskracht, die bezoekers

Museum Louisana, Denemarken:
referentie voor het Museum van het Waddenland

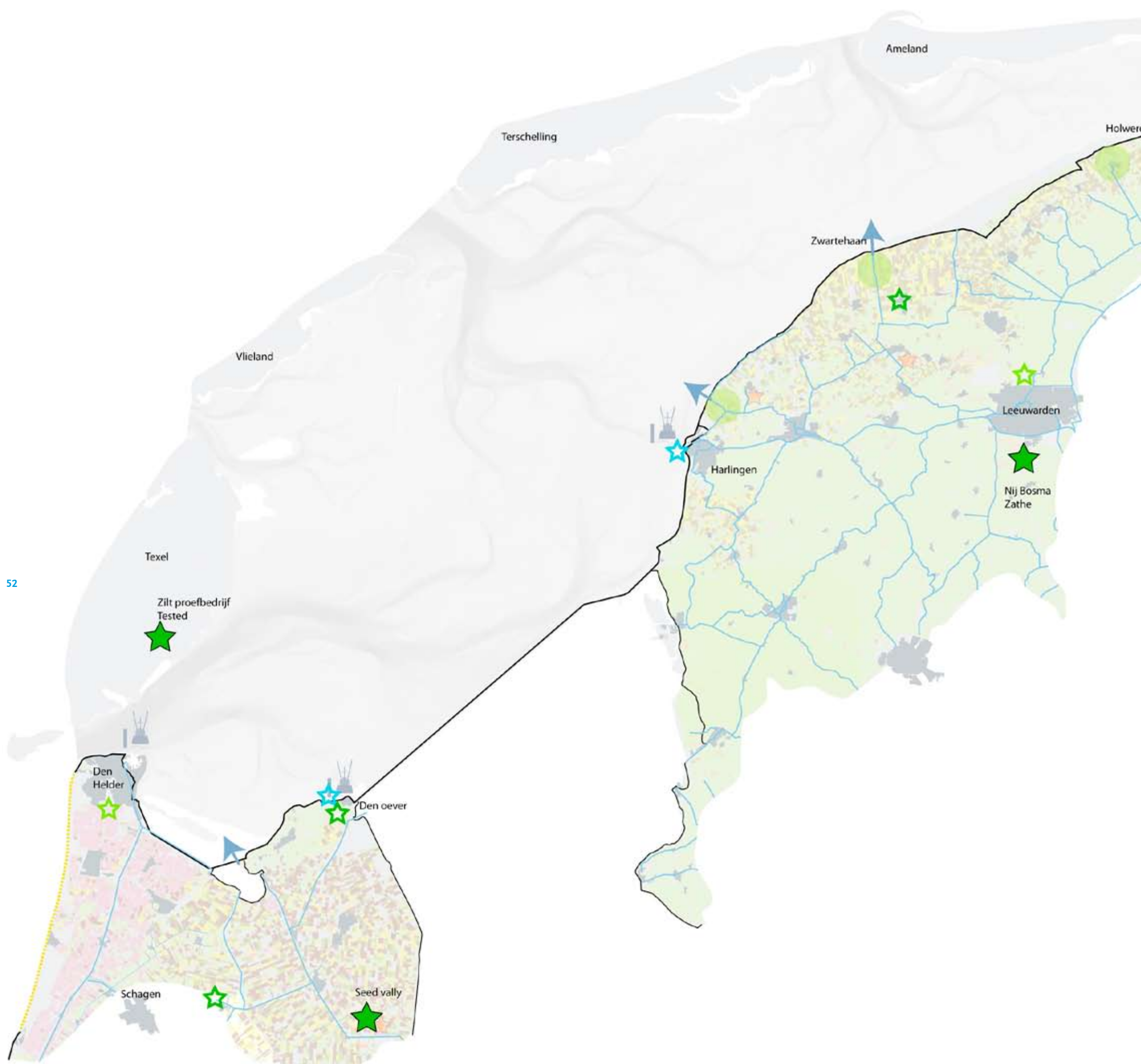
Voorbeeld van sterke gezamenlijke profilering:
Vechtdal Overijssel

verlokken het gebied te bezoeken en er te verblijven, als aantrekkelijke kop op een route. De bestemmingen zijn nu schaars en beperkt tot plekken als Zwarte Haan, Moddergat, Lauwersoog, Noordpolderzijk en Nieuw Statenzijk aan de Fries/Groningse kust. In Noord-Holland is op dit moment eigenlijk geen enkele bestemming op de rand van de waddenkust te vinden, uitgezonderd een enkele camping. Nieuwe bestemmingen kunnen de relaties tussen het binnen- en buitendijks gebied verder versterken en bijdragen aan een grotere aantrekkelijkheid van het gebied als geheel. Daarbij kan en moet onderscheid gemaakt worden tussen verschillende type bestemmingen; van kleine lokale plekken (uitzichtpunt, rustplek, kampeermogelijkheid), via regionale plekken (haventje, horeca) tot een enkele plek met een bijzondere functie die een bovenregionale / landelijke uitstraling kan hebben (Museum voor het Waddenland, sterrenrestaurant Ulkesluis aan het Amstelmeer). Voor alle bestemmingen geldt dat ze verankerd zijn in en verknoot zijn met het gebied. Het gaat er om in te spelen op de kwaliteiten van het landschap en door er iets aan toe te voegen juist de kwaliteiten te articuleren. Juist de rust en de ruimte, de leegte en de duisternis zijn kwaliteiten die steeds schaarser worden in ons land en daarmee waardevoller zijn en economische betekenis krijgen. Het faciliteren van het beleven van deze kwaliteiten kan een belangrijke troef van de waddenkust worden.

Poort tot het Werelderfgoed, bezoekerscentrum en museum
Sinds kort (2009) is de Waddenzee aangemerkt als UNESCO Werelderfgoed. Dit geeft aan dat we te maken hebben met een internationaal gezien uniek natuurgebied. Een dergelijk bijzonder gebied verdient ook een goede ontsluiting om het gebied op specifieke plekken beleefbaar te maken. De waddenkust kan zich daarbij veel sterker ontwikkelen tot "Poort van het Werelderfgoed". Het bereikbaar, zichtbaar en toegankelijk maken van het gebied is daarbij een belangrijke voorwaarde. Daarbij ligt het voor de hand om bij een gebied met een dergelijke statuur een hoogwaardig bezoekerscentrum te ontwikkelen. Een mooie plek daarvoor is aan de rand van het Lauwersmeer, ten oosten van Lauwersoog: centraal in het gebied, goed bereikbaar, juist op de grens tussen Fryslân en Groningen, met aan de ene kant de Wadden en aan de ander kant de oude zeearm. Hier ontvouwt zich een compleet verhaal van de ontwikkeling van het gebied, zowel buiten- als binnendijks. Op andere plekken langs de dijk zouden kleinere 'filialen' of steunpunten van het bezoekerscentrum gerealiseerd kunnen worden, al dan niet in combinatie met andere voorzieningen ter plekke. Door het bezoekerscentrum bij Lauwersoog te integreren in het Museum van het Waddenland worden natuur en cultuur én de verbeelding daarvan op een unieke manier verbonden.

Gezamenlijke profilering
De waddenkust kan zich veel sterker profileren als een gebied met onderscheidend kenmerken en kwaliteiten. De zoekterm "waddenkust" leidt nu nog naar een website van VVV Noord Groningen waar de informatie zich beperkt tot wadlopen, Noordpolderzijk, Rottumerplaat en de Eemshaven (!). De waddenkust kan zich veel sterker als 'toeristisch product' neerzetten door een gecoördineerde informatievoorziening en het uitdragen van een eensluidende boodschap die gaat over het unieke dat dit gebied te bieden heeft. Gebieden als de Veluwe, maar dichterbij ook de Waddeneilanden profileren zich al veel sterker op zo'n manier. Interessant voorbeeld is ook het Vechtdal Overijssel dat met een eigen website en beeldmerk zich nadrukkelijk profileert en al het moois in het gebied op die manier toegankelijk maakt.

Innovatieve voedselkust

Zilte teelten

Oesters rapen

Akkerbouw

Stadslandbouw

Land- en tuinbouw op twee snelheden

In het gebied van de waddenkust zijn twee sporen te onderscheiden waarlangs de land- en tuinbouw zich in de toekomst naar alle waarschijnlijkheid zal ontwikkelen. Enerzijds een spoor van kostenreductie en grootschalige teelt voor de wereldmarkt, anderzijds een spoor van 'waardevermeerdering' en kleinschaliger teelt voor de nationale en regionale markt. In beide sporen is sprake van innovatie en dynamiek die het landschap van het Waddenland kan verrijken.

De pootaardappelacademie boven Dokkum is een mooi voorbeeld van het naar buiten treden van de sector op het 'snelle spoor'. Met trots en kennis wordt het product geëxporteerd en getoond aan de buitenwacht, waarbij er nog een grote kans ligt om de natuur- en cultuurtourist meer te betrekken en ook kennis te laten maken met de hightech productontwikkeling. Dit zelfde geldt voor het agricomplex rondom Seedvalley in de kop van Noord-Holland. Op het 'langzame' spoor is sprake van een herwaardering van regionale producten, al dan

niet in samenhang met biologische teeltwijzen. Het keurmerk 'Waddengoud' is als een boegbeeld voor deze verbrede sector. De vraag naar op duurzame wijze geproduceerd, veilig en gezond voedsel zal naar verwachting alleen maar toenemen. Daarbij is er steeds meer aandacht voor de relatie tussen consument en producent; men wil in toenemende mate weten waar het voedsel vandaan komt en op welke wijze het geproduceerd wordt. Juist in de waddenkust kan hier goed op worden ingespeeld, door het voedsel letterlijk in dorp en stad te brengen. Het voorstel in de deeluitwerking Noord-Holland om een landmarkt in Kolhorn te ontwikkelen, complementair aan de vismarkt in Den Oever is hiervan een mooi voorbeeld. Daarbij kan ook gedacht worden aan vormen van stadslandbouw in de directe omgeving van grotere steden als Groningen en Leeuwarden. Hierbij kan het gaan om de verkoop van producten maar ook om de mogelijkheid om zelf gewassen te telen in de nieuwe 'warmoezerijen' aan de rand van de stad (deeluitwerking Groningen).

De voorzichtige ontwikkeling van zilte teelten in het gebied past tot dusverre ook in het spoor van verbreding en regionalisering. Juist de waddenkust met zijn verziltingsdruk lijkt bij uitstek geschikt als proeftuin, waarbij de zeedijk steeds minder als harde grens gaat dienen door een mogelijke omkering van productieomstandigheden; zeeteelt op land (garnalenkweek) en landbouw op zee (algenkweek). Op langere termijn is de verwachting dat juist ook de wereldmarkt gebaat is bij grootschalige ontwikkeling van zilte teelten; de twee sporen groeien naar elkaar toe. Er ligt nu al een grote kans om experimenten op het gebied van aquateelten aan de bestaande agrarische clusters toe te voegen. De voorstellen in deze visie voor kleinschalige buitendijkse proeftuinen voor zilte teelten bij Den Oever en het grootschalige WadLAB bij de Eemshaven zijn complementair aan Seedvalley, Pootaardappelacademie en bijvoorbeeld Nij Bosmazathe (Leeuwarden). Er ontstaat een uniek agrarisch kenniscluster met grote exportmogelijkheden. Door de totale waddenkust te zien als innovatieve voedselkust kan de kennis aan weerszijden van de Afsluitdijk worden gedeeld van Texel tot het Oldambt.

Impressie proeftuin zilte teelten op grote schaal: WadLAB Eemshaven

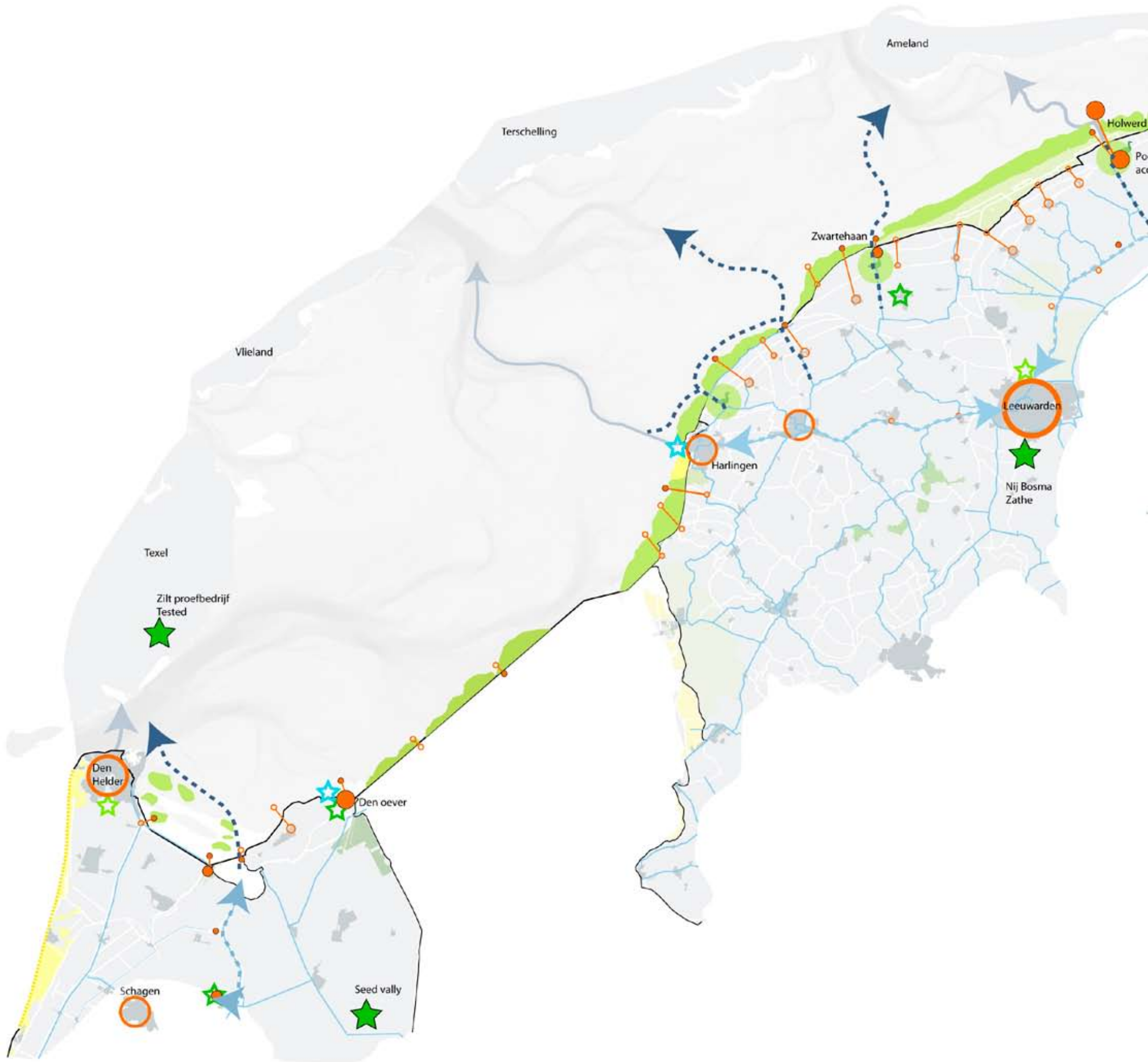
Een waterhuishouding van zoet en zout

Een goede waterhuishouding is van levensbelang voor de agrarische sector in het gebied. Om het gebied ook in de toekomst, op korte en middellange termijn geschikt te houden voor voedselproductie zullen binnendijs maatregelen in het watersysteem noodzakelijk zijn. De aanvoer van voldoende schoon en zoet water is daarbij een belangrijke voorwaarde. Dit betekent een robuuster systeem van berging en zoetwateraanvoer en afvoer met bredere watergangen en bijvoorbeeld natuurlijke oevers. Bij de afvoerpunten zijn er mogelijkheden om tot een zoet/zout gradiënt te komen passend in de visie op een bredere en robuustere kust. Juist deze punten lijken in eerste instantie geschikt om een begin te maken met de ontwikkeling van aanliggende zilte teelten.

Eet je uitzicht

De waddenkust als voedselkust kan tenslotte ook een meer culinaire component krijgen. Gastvrijheid en gastronomie ontmoeten elkaar in het Waddenland. Waar anders tref je immers zo'n 'eetbaar' landschap als hier? Het waddenmenu bestaat uit een smakelijke combinatie van aardappel, oesters, zee kraal, gans, lam en lamsoor en ga zo maar door. Voor de horeca in het gebied biedt dit een uitgelezen kans om een onderscheidend product in de markt te zetten; waarbij je, middenin het landschap, vrijwel letterlijk je uitzicht kan eten. Een mooie eerste aanzet hiertoe is al gemaakt met het eerder genoemde keurmerk 'Waddengoud' voor streekproducten. Een mooie bekroning op deze ontwikkeling zou de vestiging van een sterrenrestaurant in het gebied zijn, dat zijn producten betreft van de ondernemers uit het gebied zelf.

Waddenland aan Zee

De verhaallijnen in samenhang

De drie verhaallijnen samen vormen de stip op de horizon, de gezamenlijke koers voor het 'Waddenland aan Zee'. In de samenhang zit de ruimtelijke kwaliteit van het gebied verborgen. De verschillende verhaallijnen versterken elkaar: de brede robuuste kust leent zich in combinatie met natuur bij uitstek voor een recreatieve ontwikkeling (gastvrije kust) en biedt kansen voor innovatieve teelten (voedselkust). De ingrepen in de waterhuishouding (voedselkust) kunnen prima gecombineerd worden met bijvoorbeeld nieuwe vaarverbindingen (gastvrije kust) en de culinaire component van de voedselkust biedt kansen voor een 'gastronomische' invulling van de gastvrije kust. Kortom: er zijn tal van dwarsverbanden te leg-

gen en coalities te smeden waarbij de verschillende verhaallijnen tot een samenhangend 'plot' worden gebracht. Vanuit een open, zoekende houding naar nieuwe vormen van dynamiek zal dit per plek resulteren in een gebiedseigen uitwerking.

Intermezzo - III

De bestemmingen uitgelicht

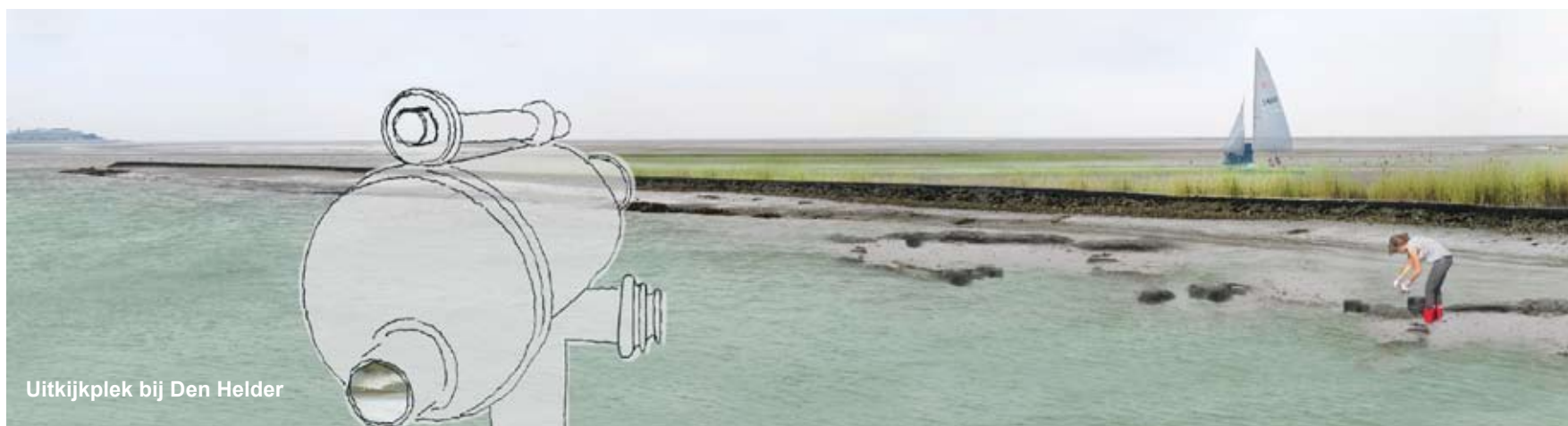
Aan de rand van het land zijn binnen Wadenland aan Zee een reeks van bestemmingen bedacht. Elke bestemming is gekoppeld aan een 'aanvoerlijn', een route over land en/of water. Elke bestemming is anders, groot of klein, passend bij de verschillen in het gebied. De ene bestemming heeft een uitstraling op nationaal of zelfs internationaal niveau. De ander is bedoeld voor de regio. Terwijl de kleine bestemmingen puur geborgenheid geven op die ene plek. Eenheid in verscheidenheid.

S

Hagen op een secudaire dijk in Noord-Holland

Uitkijplek bij Den Helder

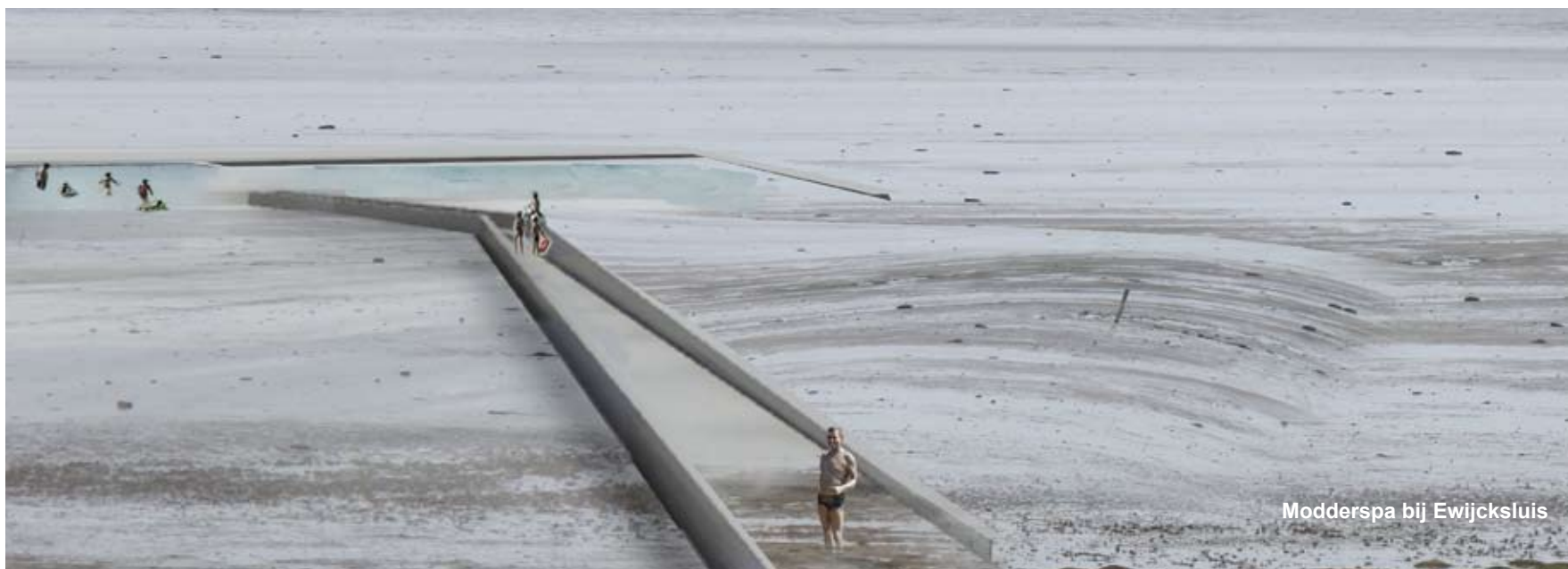
60

Anita Andriessen bank bij Zwarte Haan

De Tempel op de Waddendijk (Ids Willemsma)

Modderspa bij Ewijcksluis

Nieuwe dobbe in de kwelder

Zwemmen in dobbe

De nieuw terp van de veerterminal Holwerd

Holwerd aan Zee

Museum van het Waddenland

(4) Aanbevelingen

Omgeving Zwarte Haan

66 De waddenkust is een gebied met een duidelijk eigen karakter, met bijzondere kwaliteiten. De potenties lijken nog te weinig benut. Er zijn veel lokale en sectorale initiatieven die goede bijdragen leveren, maar het ontbreekt nog aan een overtuigend samenhangend verhaal dat al deze initiatieven integreert. Daarbij speelt een aantal belangrijke opgaven op het gebied van krimp, klimaatverandering, landbouw en recreatie. In juist die grotere opgaven en thema's schuilt de kans om te komen tot een meer samenhangend verhaal voor de waddenkust.

Verbinden van grote opgaven met lokale initiatieven

Het is van belang een koppeling te maken tussen de grotere opgave en de lokale initiatieven en plannen in het gebied. De kracht van het gebied schuilt juist in het lokale; het kleine, de ontwikkeling van onderop. Tegelijk zijn de majeure opgaven een motor voor ontwikkeling in het gebied. Zij zullen zorgen voor de dynamiek. Zo zal de opgave voor dijkversterking hoe dan ook gevolgen hebben in het gebied. Door bij dergelijke grote, 'majeure' opgave een bredere insteek te kiezen, vanuit een integrale blik op de gewenste ontwikkeling van het gebied, liggen er volop kansen om de lokale initiatieven hierbij te betrekken. Dit vraagt om coalities tussen verschillende partijen; samenwerkingsverbanden van bijvoorbeeld een waterschap, een ondernemer en een natuurbeheerder om in een gebied gezamenlijk te komen tot een integrale ontwikkeling. In dergelijke 'gebiedscoalities' ligt de sleutel voor een kwaliteitsimpuls voor het gebied.

Een dynamiek van langzaam groeien

De kwaliteiten van het Waddenland zijn het gevolg van een eeuwenlang proces. Het resultaat mag er wezen. Er is dan ook geen acute noodzaak om tot grootscheepse transformaties over te gaan. Integendeel, er is terechte zorg over allerlei plannenmakerij van grootschalige 'gebiedsvreemde' ontwikkelingen die ergens in het landschap landen. Het Waddenland heeft ook

geen nieuwe Esonstad of Blauwe Stad nodig. Er liggen voldoende aanknopingspunten in het gebied zelf die uit kunnen groeien tot interessante nieuwe bestemmingen. Daarbij is het van belang om aan te sluiten bij de initiatieven van onderop en de kansen die zich voordoen. Het hoeft niet 'morgen klaar', maar mag geleidelijk uitgroeien.

Het verhaal van het Waddenland aan Zee vertellen

Het groeiproces wordt gevoed door een samenhangend verhaal voor het Waddenland; een verhaal waarbij aangesloten kan worden, waar nieuwe verhaallijnen aan toegevoegd kunnen worden. De rode draad zit in de kwaliteiten, zoals die in deze visie zijn besproken. Sleutelbegrippen voor nieuwe ontwikkelingen daarbij zijn gastvrijheid, een brede dynamische kustzone en versterking van het gebied als voedselkust. Wanneer dit verhaal gaat leven, doorverteld wordt, doorsijpelt, kan het richting geven aan een samenhangende ontwikkeling van het Waddenland. Om het verhaal tot leven te brengen zijn inspirerende voorbeelden nodig. Door te laten zien wat de mogelijkheden zijn, waar de kansen liggen, kunnen ook andere partijen verleid worden.

Boegbeelden

Om het proces op gang te helpen verdient het aanbeveling om op relatief korte termijn in te zetten op een beperkt aantal 'voorbeeldprojec-

ten'; boegbeelden van een nieuwe kijk op de waddenkust. Dit kunnen grote en kleine boegbeelden zijn. Het kan al in iets kleins zitten; bijvoorbeeld het mogelijk maken om te kamperen in een dobbe, als onderdeel van arrangement met een naburige horeca-ondernemer. Maar ook in de voorbeelduitwerkingen van bijvoorbeeld Holwerd en Lauwersoog zitten interessante aanknopingspunten om met verschillende betrokken partijen een eerste stap te zetten. Een nieuw museum voor landschapskunst op de grens tussen Fryslân en Groningen zou bijvoorbeeld een tot de verbeelding sprekende impuls voor het gebied kunnen zijn.

Regie op hoofdlijnen

Om bovengenoemd zaken in het juiste vaarwater te brengen is het gewenst dat er een partij zich opwerpt als trekker en regisseur van de uitgezette koers. Daarbij is het vooral van belang dat de verschillende ontwikkelingen veel sterker in samenhang worden beschouwd. Het gaat er om de juiste partijen bij elkaar te brengen en op basis van de op hoofdlijnen uitgestippelde koers te werken aan een integrale kwaliteitsimpuls voor het gebied. Het Regiecollege voor het Waddengebied lijkt het juiste orgaan om deze rol op zich te nemen: juist omdat het een samenwerkingsverband van rijk, provincies, gemeenten en waterschappen betreft. Dit past ook bij de nieuwe rol die het RCW beoogd te spelen. "Voor een gebied dat het moet hebben van rust en stilte, is de

bestuurlijke drukte hier opvallend" sprak minister Schultz van Haegen onlangs op de Toogdag Wadden. Daarom moet het anders: een aantal instanties en organisaties kunnen worden opgeheven en afgesproken is dat het RCW anders gaat werken. De naam is veranderd van Regionaal College Waddengebied naar Regie College Waddengebied en zal zich sterker concentreren op een stevige inhoudelijke agenda. Een heldere integrale visie op de ontwikkeling van het Waddenland is daarbij noodzakelijk. In die zin kan het hier gepresenteerde 'verhaal' voor het Waddenland daarbij een leidraad vormen en richting geven aan de regiefunctie van het RCW.

Waddenfonds nieuwe stijl

Het Waddenfonds heeft (o.a.) tot doel om de natuur- en landschapswaarden van het waddengebied te vergroten en een duurzame economische ontwikkeling te bewerkstelligen. Per 1 januari 2012 is de verantwoordelijkheid over het Waddenfonds overgedragen van het rijk naar de drie noordelijke provincies. De bedoeling is om het beschikbare geld (ca €28 miljoen per jaar) efficiënter en effectiever te besteden. Dat is ook nodig. Het Waddenfonds 'oude stijl' kende ingewikkelde besluit- en beoordelingsprocedures en een sterke versnippering. Mede daarom bleven er afgelopen jaren miljoenen nog onbenut voor het gebied. De provincies staan nu aan de lat om een voortvarende doorstart van het Waddenfonds

te maken. Daarbij wordt een programmatische insteek gekozen en worden 'programma-regisseurs' benoemd. De nieuwe aanpak biedt kansen om het geld in te zetten op een manier die meer samenhang brengt in het gebied. De gepresenteerde verhaallijnen (brede robuuste kustzone, gastvrije kust, voedselkust) kunnen daarbij gekoppeld worden aan en uitgewerkt in de programma's van het Waddenfonds. Daarbij verdienen juist ook integrale plannen die de verbinding leggen tussen verschillende thema's en tussen verschillende partijen een impuls. Vooral in de verbinding tussen de lokale initiatieven en de majeure opgaven ligt de kans voor een duurzame ontwikkeling van het gebied; het kunnen de boegbeelden van het nieuwe Waddenland zijn. Daarbij is het van belang dat dergelijke 'gebiedscoalities' kunnen aankloppen bij een makkelijk toegankelijk loket van het Waddenfonds, zodat de beschikbare middelen ook terecht komen daar waar ze voor bedoeld zijn. De huidige loketten, zoals de bureaus Plattelandsprojecten (streekagenda's) in Fryslân en het PLG (Programma Landelijk Gebied) in Groningen kunnen daar onderdeel van zijn. Dit is allemaal nog nader uit te werken. Uiteindelijk moet het beschikbare budget dicht bij de mensen in het gebied zelf terechtkomen; bij projecten die geworteld zijn in het Waddenland. Deze visie kan daartoe een leidraad zijn.

Colofon

Initiatiefnemer:

Atelier Fryslân

Eewal 66
8911 GT Leeuwarden

t 058 - 2333980
e info@atelierfryslan.nl
w www.atelierfryslan.nl

Mark Berger
Ingrid Elgersma
Ilse Luijken
Peter de Ruyter
Abe Veenstra

Ondersteunend communicatiebureau: **Noordtij**

Wirdumerdijk 13c
8911 CB Leeuwarden

t 058 - 2130819
e info@noordtij.nl
w www.noordtij.nl

Rianca Huisman
Jaap Jepma

Aanvrager advies:

Regiecollege Waddengebied (RCW)

Ruiterskwartier 121 A
8911 BS Leeuwarden

t 058 - 2339010
e info(at)rcw.waddenzee.nl
w www.waddenzee.nl

Liesbeth Meijer

Klankbordgroep

Jos Bosman (Hanze Hogeschool Groningen)
Gosse Beerda (ondernemer Fryslân)
Doeke van Wieren (TWA architecten)
Karin Wierda (Plattelânsprojekten NO Fryslân)
Ger Bosklopper (Plattelânsprojekten NW Fryslân)
Ulke van der Bij (Provincie Fryslân)
Sietze Douma (Provincie Fryslân)
Jan Beekman (Provincie Groningen)
Jos Huis in 't Veld (Provincie Groningen)
Jan van der Velde (Vereniging Waddengemeenten)
Anke Kappers (Waddencoördinator Fryslân)
Nico Smit (Waddencoördinator Groningen)
Anne Lenis (Waddencoördinator Noord-Holland)
Rein Hagenaars (Wonen Noordwest Fryslân)
Miranda Reitsma (Voormalig Provinciaal Adviseur
Ruimtelijke Kwaliteit, Noord-Holland)

Uitwerkingen:

Tuinen aan 't tij

Uitvoerend adviesbureau:

Bureau B+B **stedebouw en landschapsarchitectuur**

Herengracht 252
1016 BV Amsterdam

t 020 - 6239801
e bureau@bplusb.nl
w www.bplusb.nl

Saline Verhoeve
Barbara Keil
Frederica Rijkenberg
Jan Maas

Fryslân aan Zee

Uitvoerend adviesbureau:

Buro Harro

Burg. Weertsstraat 15
6814 HL Arnhem

t 06 54692908
e mail@buroharro.nl
w www.buroharro.nl

Harro de Jong

De Waddenkust ontwaakt

Uitvoerend adviesbureau:

Bosch Slabbers landschapsarchitecten

1e Sweelinckstraat 30
2517 GD Den Haag

t 070 - 3554407
e den-haag@bosch-slabbers.nl
w www.bosch-slabbers.nl

Tijs van Loon
Ian Officer
Steven Slabbers

57 * ANITA ANDRIESEN * 2008